
Odabaşı, Fatma (2021). "Kime/Neye, Niçin ve Nasıl İtaat Ediyorlar? Gençlerin İtaat Algısı ve Din Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 9, s. 33-82.

KİME/NEYE, NİÇİN VE NASIL İTAAT EDİYORLAR? GENÇLERİN İTAAT ALGISI VE DİN ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA **TO WHOM/ WHAT, WHY AND HOW DO THEY OBEY? A SOCIOLOGICAL RESEARCH ON YOUTH PERCEPTION OF OBEDIENCE AND RELIGION**

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ODABAŞI*
Marmara Üniversitesi
fatmaodabasi@hotmail.com

Öz

Türkiye gibi yoğun genç nüfusa sahip ülkelerde, gençlik çalışmaları ayrı bir önem arz eder. Bu kesimi çeşitli yönleriyle tanımak ve anlamak daha isabetli gençlik politikaları oluşturmak açısından elzemdir. Toplumsal hayatın devamı ve düzeni mevcut sosyo-kültürel normlara ve satandartlaşmış davranış kalıplarına uymakla mümkündür. İtaat, sosyal hayatın aile, eğitim, hukuk, siyaset ve din gibi kurumlarında etkili olan bir olgudur. İnsanlık tarihi boyunca, hayırlı bir evlat, başarılı bir öğrenci, üretken bir memur ve iyi bir vatandaş olmak, itaatkâr olmakla ilişkilendirilmiştir. Toplumumuzun kültürel ve geleneksel kodları da böyledir. Tarihi tecrübemiz, itaatin erdem sayılıp ödüllendirildiği, itaatsizliğin ise erdemsizlik addedilip cezalandırıldığına işaret eder. Sosyal genetiğin itaati tasvip eden yaklaşımı ile modernitenin bireysellik, özgürlük ve rasyonelliği teşvik eden çağrılarları arasındaki gençler nasıl bir itaat algısına sahipler? Neye/kime, niçin ve nasıl itaat ediyorlar? Tüm bunlarda dinin etkisi nedir? Araştırma esnasında bu sorulara cevap bulmaya çalıştık.

* ORCID: orcid.org/0000-0001-5409-8670

Araştırmanın ana parametreleri olan din ve itaat, teorik ve uygulamalı olmak üzere iki yaklaşımla sunulmuştur. Teorik kısımda belge tarama tekniği, uygulamalı kısımda ise tasvir metodu tekniklerinden mülakat tekniği kullanılmıştır. Teorik çerçeve, itaat olgusuyla ilgili kavramsal ve kuramsal bilgileri içermektedir. Din bağımsız değişken olarak kurgulandığından, bu açılardan ele alınmamıştır. Uygulamalı kısımda ise, İstanbul'daki devlet ve vakıf üniversitelerinin farklı bölümlerinde okuyan gençlerin, hem dinle ilgili tutum ve davranışları, hem de itaat algıları araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Din, İtaat, Gençlik, Gençlik ve Din.

Abstract

In countries with an intense young population like Turkey, researches on youth have distinctive importance. It is essential to know and understand this segment of society from its various aspects in order to create more accurate youth policies. The continuation and order of social life is possible only by complying with the existing sociocultural norms and standardized behavior patterns. Obedience, as a phenomenon, is effective in institutions of social life such as family, education, law, politics, and religion. Throughout human history, being a dutiful child, a successful student, a productive civil servant, and a good citizen have been associated with being obedient. The cultural and traditional codes of our society are structured like this. Our historical experience indicates that obedience is considered virtue and rewarded; whereas, disobedience is considered vice and punished. Under these circumstances, between the approach of social genetics that approves obedience and modernity's approach that encourages individuality, freedom, and rationality, what perception of obedience do young people have? To what/whom, why, and how do they obey? What role does religion play in all this? In this research, we tried to search for and provide answers to these questions.

As the two main parameters of this study, religion and obedience are presented in two approaches: the theoretical and applied methods. Documentation technique has been used in the theoretical part, and the interview technique, as one of the description methods, has been used in the applied part. The theoretical framework includes conceptual and theoretical information on the phenomenon of obedience. Since religion is constructed as an independent variable, it has not been addressed in these respects. In the applied part, both the attitudes and behaviors related to religion and the perceptions of obedience of the young people, who are studying in different departments of

state and foundation universities in Istanbul, have been investigated.

Keywords: Sociology of Religion, Religion, Obedience, Youth, Youth and Religion.

Giriş

Bu çalışma, gençlerin itaat algıları ve bunun dinle ilişkisi üzerine kurgulanmıştır. Araştırmanın temel sorusu, “Gençlerin dini tutum ve davranışlarıyla itaat algıları arasında bir ilişki var mıdır?” sorusudur. Bunu cevaplayabilmek için şu alt başlıkların da bilinmesi gerekir: Gençlerin inanç, ibadet ve sosyal hayat boyutlarında din algıları; itaat kavramından ne anladıkları; kime/neye, niçin ve nasıl itaat ettikleri ve itaat edip etmemelerinde dinin etkisi. Bu genel çerçevesiyle çalışmanın hem gençlik hem de dini hayat araştırmalarına katkı sağlaması hedeflenmiştir.¹

Nitel araştırma deseniyle oluşturulan makale iki ana bölümden oluşmaktadır. Dokümantasyon metodu kullanılan birinci bölüm, itaat kavramsal ve teorik çerçevesini muhtevirdir. Burada itaatle ilgili genel bazı bilgiler verilmiş, konu alandan gelen veriler üzerinden sonraki bölümde detaylandırılmıştır. Tasvir metodundan istifade ile hazırlanan ikinci bölümde ise uygulamalı araştırmanın bulguları ile bunlara ait analiz ve değerlendirmeler sunulmuştur. Araştırma, çalışmada benimsenen teorik tanım ve yaklaşımlar ışığında, yapıldığı zaman ve görüşmelere katılan örneklem grubuyla sınırlıdır.

1. Kavramsal ve Teorik Çerçeve

Araştırmanın temel parametreleri itaat ve dindir. Din, itaate etkisi bağlamında düşünüldüğü için kavramsal ve teorik

¹ Bu makale, “Gençlerde Otoriteye İtaat ve Din” başlığıyla planlanmış, alan araştırması da buna göre yapılmıştır. Ancak elde edilen veriler, araştırmayı bir makaleye sığdırmanın mümkün olamayacağını göstermiştir. Bunun üzerine konu görüşme sorularının formatına da uygun olarak “otorite” ve “itaat” başlıklarına ayrılmış ve otoriteyle ilgili olanı tarafımızca yazılarak yayınlanmıştır Bkz. Fatma Odabaşı, “Üniversite Gençliğinin Otorite Algısı ve Din”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, 12, (2020), 183-215). Gençlerin din algılarıyla ilgili olarak iki makalede de aynı veriler kullanılmıştır.

çerçeve ele alınması gerekli görülmemiştir. Bu bölümde itaatle ilgili genel kavramsal ve teorik tartışmalar sunulmuş, konu alandan gelen veriler eşliğinde, ikinci bölümde detaylandırılmıştır.

1.1. İtaat

S. Millgram itaati, “bireysel anlamı politik amaca bağlayan psikolojik bir mekanizma, kişileri otorite sistemiyle karan ruhsal bir çimento” (Milgram: E.T. 18.02.2021) şeklinde tanımlarken kavramın, bireyden devlete uzanan çizgide, tüm katmanlarıyla toplumsal hayatı ve sosyo-kültürel yapıyı anlamadaki önemine işaret etmektedir. Bireysel ve toplumsal tabanı geniş olan bu kavram, psikolojiden sosyolojiye, hukuktan siyasete, ahlâktan teolojiye ve her birinin kesişme alanlarında yer alan birçok bilim dalının inceleme alanına girmektedir.

Türkçe sözlüklerde çoğunlukla, “söz dinleme, boyun eğme, emre uyma, buyruğa uyma, alınan emre göre hareket etme, birisine tabi olma” (Ayverdi, 2005: 1491; Hançerlioğlu, 1984: 213) gibi anlamlara gelmektedir. Bazı çalışmalarda, Arapça kökenli olan bu kelimenin, İslâm kaynaklarındaki kullanımından da hareketle; “*isteyerek boyun eğmek, gönüllü olarak uymak, isteyerek yapmak, izlemek, hoşlanmak, görüşüne katılmak, uygun görmek, kabul etmek, onaylamak, teşvik etmek, kolaylaştırmak, cesaretlendirmek, farz olmayanı üstlenmek, iyilik ve hayır işlemek, ibadet yapmak, gönülden iyilik yapmak ve güç yetirmek*” şeklinde, daha kapsamlı tanımlanmıştır. Ayrıca, Türkçe’ye aktarılırken bir anlam daralması ve kayması oluştuğuna dikkat çekilerek sadece “*boyun eğmek, söz dinlemek, emre göre davranmak*” anlamlarında kullanılarak “*isteyerek boyun eğmek, gönüllü olarak uymak, isteyerek yapmak*” gibi anlamlarının dikkate alınmadığı vurgulanmıştır (İbn Manzur, 1993: C. 8, 219; Akdemir, 2013: 25-30).

Sözlük anlamlarından yola çıkarak itaat kavramını, emir verme yetkisine sahip olan ya da birtakım nitelikleri sebebiyle üstün kimsenin emirlerine boyun eğme, rıza gösterme, tabi olma, âmirin talepleri ve yönlendirmeleri doğrultusunda davranma şeklinde tanımlayabiliriz. Bu noktada akıllara, itaatın bireyin hürriyet ve iradesini yok sayan bir hüviyette olup olmadığıyla ilgili sorular gelmektedir. Cevaplar, itaatın geniş anlamında var olan , “gönüllü razı olma, gönüllü boyun eğme” mânâlarına işaret ederek onun

bireyin aklını, iradesini ve seçimlerini yok sayan bir davranış olmadığına dikkat çekmektedir (Özkan ve Polat, 2016: 140). Şu halde, tanımların birçoğunda, bireyin kişiliğini yok edici/silikleştirici bir vurgu görülse de geniş tanımından hareketle, itaatın körü körüne bir boyun eğişi değil de insan akıl ve hürriyetinin de devrede olduğu bir tercihi içerdiği söylenebilir.

Weber’ci bakış açısıyla ele alındığında meşruiyetin bir parçası olarak görülen itaat, farklı yaklaşımlarda “*toplumsal etkileşimin, geleneksel otoritenin kullanılmasını gerektiren durumlarda ortaya çıkan biçimi*” şeklinde ele alınmıştır. Sosyal bir olgu olarak itaat, düzenin meşru olduğunu iddia edenlerle bu meşruiyeti kabul edenler arasında gerçekleşen bir ilişkidir. Kavramda hem meşru olduğunu ileri sürenlere hem de o düzene meşruiyet atfedene gönderme vardır. Howard Newby (The Deferential Worker, 1977), bu çift yönlülüğe işaret etmek için itaati, üstün olanın “*yukarıdan tanımladığı, değerlendirdiği ve yönettiği*” bir süreç kadar “*aşağıdan yorumlanan, geçerliliği ölçülen ve kendi çıkarları için kullanılan*” bir süreç olarak da tasvir etmesine yardımcı olan “itaatkar diyalektik” tabirini kullanır (Marshall, 1999: 368).

Erich Fromm, itaati içe dönük ve dışa dönük itaat olarak iki başlıkta ele alır. İnsanın kendi aklına ya da inancına boyun eğmesini içe dönük itaat olarak adlandırır. Aslında bu boyun eğiştten çok onaylamadır. Başka bir insana, bir kuruma veya bir güce boyun eğmeyi ise dışa dönük itaat olarak kabul eder. Yani dışa dönük itaat, insanın kendi egemenliğinden vazgeçerek başka bir gücün irade ve yargılamasını kabullenmesidir. Fromm, bu izahları yaparken “vicdan” ve “otorite” kavramlarına da müracaat eder ve bunları da ikili bir tasnifle açıklar. Birincisi, hoşnut etmek isteyip hoşnut edememekten korktuğumuz yetkinin iç sesi olan “otoriter vicdan”dır. İkincisi ise dışsal ödüllendirmelerden ve onaylamalardan bağımsız, bizi kendimize ve insanlığımıza dönmeye çağıran “insani vicdan”dır. Otoriter vicdan içselleştirilmiş olsa bile kişinin dışındaki bir güce itaat eder. Otoriter vicdana itaat, dış güçlere ve düşüncelere yönelik tüm itaatler gibi var olma ve kendini yargılama yetisi olan “insani vicdanı” zayıflatma eğilimindedir (Fromm, 1987: 10-11). Fromm bu ayrımı yaparken tercihini, gönüllü itaatın olduğu “insani”

vicdandan yana yapmakta, ancak bunun bile kendini bütünüyle başkasına teslim edecek boyutta olmaması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Kendi benliğini hiçe sayacak derecede bir itaatin, dikta rejimlerin ortaya çıkışına zemin hazırladığına dair tespitler vardır. Diktatör gücünü, tabiatüstü fizik kuvvetine sahip olması ya da emir ve buyruklarının anlamından değil, çevresinde her türlü arzu ve buyruğunu vazife şuuruyla yapacak insanların bulunmasından alır. Bu insanların kendi kişiliklerinden, öz benliklerini terk edip kendilerini bütünüyle zihnen ve bedenen diktatöre adanmışlardır. Artık onlar diktatörün kendi amaçlarına ulaşmak için kullandığı araç konumundadırlar. Diktatöre ne kadar yakın olurlarsa kendilerini o derece değerli addederler. Yakınlıkları için temel ölçütleri, diktatörlerin emir ve buyruklarını hakkıyla, kusursuz ve tam olarak yerine getirmeleridir. Diktatör çoğunlukla tek kişi iken benliklerinden vazgeçmiş köleler oldukça fazladır. Bu tür gönüllü köleler oldukça dikta rejimleri de devam edecektir. Bunlardan kurtulmak diktatörü ya da rejimi ortadan kaldırmakla değil, kişilikleri güçlü, yaptıklarının farkında/ bilincinde olan ve eylemlerinin sorumluluğunu alacak bireyler yetiştirmekle mümkün olacaktır. Bu tip bireylerin yetişebilmesi ise özgür kültürel ortamın oluşmasına bağlıdır. Özgürlüklerin sınırlandırıldığı muhitlerde bilinci gelişmiş bireylerin yetişmesi neredeyse imkansızdır (Ceylan, 2008: 543-546). Bu ortamlarda ancak itaat bağımlısı kullar yetişebilir.

Modern devlet düşüncesi kişilerin hâkimiyeti altında değil, kuralların ve manevi güçlerin tahakkümü altında yaşanacağı esasına dayanır. İnsan, bu güçlere manevi doğası gereği, gönüllü olarak itaat eder. Modern düşünce mensupları bu gönüllü itaati, kendini onaylama olarak görürken modernite eleştirmeleri bir yabancılaşma olarak kabul ederler (Çınar, 2006: 240). İtaatin toplumsal nedenleri hususunda, toplumdaki düzen ve birliğin korunması ve geleceğin güvence altına alınması bağlamında özellikle de siyasal iktidara itaatin gerekliliği meselesinin daima ön planda tutulduğu görülür.

1.2. Teorik Tartışmalar

İtaatle ilgili literatür incelendiğinde, çalışmaların iki ana başlıkta yoğunlaştığı görülmektedir. Birincisi sosyal etki ve uyma davranışının izahında üzerinde durulan Muzaffer Şerif, Asch ve Stanley Millgram'ın sosyal psikoloji temelli deneyleri, ikincisi ise örgütsel davranışın incelenmesinde ele alınan yetkeci/otoriteriyen kişilik tipolojileri ve bunlara yönelik ölçek geliştirme çalışmalarıdır.

1.2.1. Sosyal Psikoloji Temelli Deneyler

Sosyal psikoloji, bireysel farklılıklardan çok benzer davranışları ele alır ve bunların sebepleri üzerinde durur. Temel konularından biri de uyma davranışdır. Sosyal etki sonucu oluşan gruba uyma davranışı, kişilerin benzerliğini ve dolayısıyla sosyal davranış düzenliliğini meydana getirir. Bu durum da sosyal etkileşimin çatışmasız bir süreçte ve ahenkli bir şekilde gerçekleşmesini sağlar (Kağıtçıbaşı, 1985: 52). Araştırmalar, grup içinde yaşayan ferdin zamanla, kendi duygu, düşünce ve davranışlarını grup üyelerininkine uydurduğunu ortaya koymuştur. Öyle ki doğru bildiği bir şey, grup tarafından yanlış kabul ediliyorsa ya da yanlış bildiği grupça doğrulanıyorsa bile kişi, kendi düşüncelerinden vazgeçerek grup düşüncesine uyum gösterir ve buna göre davranır. Bu vazgeçiş ve davranış değiştirmede, diğerlerinin fiziksel varlığının etkisinin yanında, toplumsal norm ve beklentilerin birey üzerindeki baskısının da rolü olabilir. Zorbaca davranışlar, alay, tenkit ve reddedilme grup baskısının en bilinen tezahürleridir. Kişi, gruba ters düşmemek ve kendinden beklenen role uygun davranmak için çoğu kez diğerlerine uymayı seçer (Kağıtçıbaşı, 1984: 68; Yıldız, 2016: 44).

Uyma ve itaat davranışlarının nasıl gerçekleştiğini anlayabilmek için çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bunlar arasında, Muzaffer Şerif'in "Grup Normunun Oluşması Deneyi", Solomon Asch'in "Uyma Deneyi" ve Stanley Milgram'ın "İtaat Deneyi" sosyal etki çalışmalarına sağladıkları katkı nedeniyle özel bir öneme sahiptir. Kronolojik sırayı da esas alarak Şerif'in Asch'a, Asch'in de Milgrama'a esin kaynağı olduğu söylenebilir. Sosyal etki, uyma ve itaatin gündeme gelmesinde, özellikle de Milgram'ın deneyine

etkisi bağlamında, tarihî arka planın ilham vericiliğine de değinmek gerekir. 20. yüzyıl, iki dünya savaşının yaşandığı, İtalya, Almanya, Rusya, Çin, Vietnam, Ruanda, Afganistan, Irak, Saraybosna ve Gazze gibi dünyanın farklı bölgelerinde, irili ufaklı bir dolu savaş ve katliama sahne olduğu ve milyonlarca insanın öldüğü, yaralandığı veya sakat kaldığı bir asır olmuştur. Tüm bunlar sadece birkaç hastalıklı zihnin ürünü olarak ortaya çıkmamış, birileri onlara itaat ederek suç ortaklığı yapmıştır. Sosyal bilimciler, insanın hangi sebeplerle itaat ettiğini, özellikle de başkalarına zarar verme, onları yok etme pahasına birilerine nasıl boyun eğdiğini anlamaya çalışmıştır (Asch: E.T. 19.02.2021; Diş, 2017: 181).

Bu çalışmalardan ilki, M. Şerif'in 1935 yılında yaptığı, sosyal norm oluşumunun uyma davranışı üzerindeki etkisini gösteren "otoknetik etki deneyi"dir. Şerif, grubun temel istek ve gayelerine, başka gruplarla kurduğu münasebetlere ve diğer bazı grup şartlarına göre, önemli kabul ettiği hususlarda norm oluşturduğuna ve bu normların özellikle belirsizlik durumlarında bireyin karar verme ve davranışını yönlendirme sürecinde etkili olduğuna inanır. Bu düşüncesini laboratuvar ortamında test etmek üzere otokinetik etki adı verilen algı yanılışmasından istifade eder. Bu, hiç ışık girmeyen, bütünüyle karartılmış bir odada hareketsiz/sabit ve küçük bir ışığın sanki hareket ediyormuş gibi görünmesidir. Deneyde, katılımcılara gerçekte olmayan bu hareket için "bu ışığın hangi yöne doğru ne kadar hareket ettiğini" söylemeleri istenmiştir. Önce tek tek odaya alınan katılımcılar kendilerine has cevaplar vermişlerdir. Daha sonra ikili-üçlü gruplar halinde içeri alınmışlar ve aynı sorular tekrar sorulmuştur. İlk girişlerinde çok farklı tahminlerde bulunan katılımcılar, sonraki denemelerde birbirine daha çok benzeyen cevaplar vermişlerdir. Sonunda ise, odada bulunan tüm deneklerin üzerinde anlaştıkları bir standart geliştirdikleri görülmüştür. Öncesinde tekken kendi standardını oluşturan denekler, sonrasında topluluğun oluşturduğu standardı kabul etmiş, oluşturulan ve kullanılan bu normlara uyma davranışı göstermişlerdir (Şerif, 1996: 248-266).

Başka bir çalışma, Solomon E. Asch'in "Uyma Deneyi" dir. Asch, 1955 yılında, insanın düşünme, karar verme ve eyleme geçme süreçlerinde, çevresindekilerin etkilerini ortaya koymak amacıyla bazı deneyler yapmıştır. Katılımcılara birinde tek, diğerinde birbirinden farklı uzunluklarda çizilmiş üç çizginin bulunduğu iki farklı kart gösterilerek tek çizginin bulunduğu karttaki çizgiyi, diğer karttaki çizgilerle uzunluğu bakımından mukayese etmeleri istenmiştir. Katılımcılara, fiziksel gerçeklik tasarlanmış halde sunulmasına ve gösterilen iki çizgiden uzun ve kısa olan çok açık bir şekilde belli olmasına rağmen, %31,8'i, gruba ters düşmemek için grubun söylediği cevabı tekrar etmiş, yanlış da olsa grubun verdiği cevaplara katılmışlardır. Daha sonra, kendilerine bunun sebebi sorulduğunda, bir kısmı cevabın yanlış olduğunu bilmelerine rağmen gruptan dışlanmamak, ayıplanmamak gibi nedenlerle gruba uyduklarını belirtmişlerdir. Diğer bir kısmı ise grubun doğru cevabı verdiğine inanarak kendi kararlarından şüpheye düştüklerini ve onların cevabını seçtiklerini belirtmişlerdir (Asch, 1955: 31-35). Uyma davranışını etkileyen çeşitli faktörler vardır. Bunlar; ortamsal, kişisel ve kültürel olmak üzere üç başlıkta toplanabilir. Grubun büyüklüğü ve sözbirliği, mevkii ve saygınlık, yüz yüze olma, azınlığın etkisi ve gruba bağlılık ortamsal faktörlerdendir. Benliğin etkisi, birey olma ihtiyacı, cinsiyet ve uyum kişisel; toplulukçu ve bireyci toplum olma ise kültürel faktörlerdir (Kağıtçıbaşı, 1984: 56-58).

Sosyal etki, uyma ve itaat şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yukarıdaki iki deney daha çok grubun birey üzerindeki etkisi ve uymayla ilgiliyken Stanley Milgram'ın deneyi doğrudan itaat üzerinedir. Asch'in asistanı olan Stanley Milgram, 1963'te gerçekleştirmeye başladığı deneyleriyle, Nazi deneyiminden hareket ederek insanların neden ve nasıl itaat ettiği sorularına cevap bulmaya çalışmış ve durumsal uyma davranışını ölçmeyi hedeflemiştir. Otoritenin doğası, sosyal ve kültürel yönleri hakkında da önemli bilgiler sunan bu deneyler, Milgram tarafından bir tiyatro oyunu gibi her detayı düşünülerek kurgulanmıştır. Deneyde oyuncu olmayan ve kurgunun bir parçası olmayan tek kişi denektir. Denekler, gazete ilanlarıyla bulunan 20-50 yaş arasındaki 40 erkektir. Kendilerine öğrenme ve ceza

ilişkisiyle ilgili bir deneye katılacakları söylenir. Ceza, elektrik şokudur. Denek öğretmen olacaktır ve sorduğu sorulara doğru cevap veremeyen öğrencilere şiddeti gittikçe artan elektrik şokları uygulayacaktır. Deneyin odağında, deneklerin araştırmacının emirleriyle yanlış cevap verenlere ne kadar elektrik şoku vermeye razı oldukları yer alır. Deneklerin bazıları, verilen emirlere tamamen uyararak kurbanına en yüksek derecedeki elektrik şokunu vermişlerdir. Bazıları ise, bir noktadan sonra, “deneyin öznesi” olma rolünü kabul etmeyerek bir birey olduklarını vurgulamış ve şok vermeği reddetmişlerdir. Deneğin araştırmacının emirlerine uyduğu kısım “itaat”, kırılma noktası ise “itaatsizlik” davranışıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi her yönüyle kurgusal olan bu deneyde, denek verdiğinin şok olduğunu zannetmekte, gerçekte ise işbirlikçiler olan öğrencilere hiçbir şekilde elektrik şoku verilmemektedir. Deney sonucunda 40 denekten 26’sı, vicdanlarıyla çatışma yaşamalarına rağmen en yüksek volt olan 450’ye kadar çıkmışlardır. Hiçbir deneğin 300 voltta önce durmadığı, 5 katılımcının 300 voltta, 4’ünün ise 315 voltta şoku kestiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin cevap vermeyi reddetmesi üzerine 14 denek deneyi durdurmuştur. Bu kadar kişi, vicdanlarıyla çelişmesine ve karşısındakinin eza görmesine rağmen neden şok vermeye devam etmiştir? Emirlere hangi sebeple itaat etmiştir? Milgram’ın gözlemlerine göre, bazı denekler ortamdaki kaçıp kurtulmak istemelerine rağmen, bunu gerçekleştirecek cesaret ve kararlılığı gösterememişlerdir. Onları orada tutan şey ne olmuştur? Devam etmelerine kibarlıkları, verdikleri sözü tutmamak ve vazgeçmiş olmaktan duyulacak gariplik hissi gibi bazı tutucu iç faktörler sebep olmuş olabilir. İlâveten, insanların çocukluklarından itibaren, otoritelere/emirlere uymaları gerektiği tavsiye ve telkinleriyle büyüdükleri söylenebilir. Katılımcılara deneye katılmaları karşılığında bir ücret belirlenmiş ve ücretleri laboratuvara gelir gelmez, deneye girmeleri şartı olmadan peşinen ödenmiştir. Bu sebeple, maddi beklenti devamlarına sebep teşkil etmemiştir. Milgram, belki de insanların bu kadar kolay itaat edebilmesini kabullenemediği için deneyi senaryosunda değişiklikler yaparak

defalarca yinelemiştir (Milgram: E.T. 19.02.202; Yükselbaba, 2017: 233-238).

Deneyin en çarpıcı sonucu, itaatin bireylerde köklü bir eğilim olmasıdır. Deneyler sonucunda, itaat edenlerin oranı beklenenin çok üzerinde çıkmıştır. Kişileri itaate sevk eden iç dinamikleriyle ilgili özellikleri mi yoksa çevresel ve toplumsal unsurlar mıdır? Milgram her ikisinin birlikte ele alınması gerektiği düşüncesindedir (Milgram, 1965: 57-76). Milgram deneyin sonuçlarından duyduğu üzüntüyü şöyle dile getirir:

“İnsan doğasının – ya da daha doğrusu Amerikan demokratik toplumunun ürettiği kişilik yapısı- türünün zalimliğinden ve kötü niyetli yetkeden soyutlanması olanaksızdır. Hatırı sayılır oranda insan, davranışın içeriğinden bağımsız olarak ve bilincin kısıtlaması olmaksızın meşru bir otoriteden gelen emir olduğu sürece, söylenen şeyi yapar.” (Milgram, 1965: 75).

Toplumsal hayatın devamı ve düzeni büyük ölçüde, üyelerin sosyalleşme süreçlerinde öğrendikleri standartlaşmış davranış kalıplarına ve sosyo-kültürel normlara uymalarına bağlıdır. Uyma davranışı, bir güç ya da kontrole bağlı olarak meydana geliyorsa bu itaattir. Burada daha çok grubun rızasını kazanmak ya da cezalandırılma, dışlanma gibi yaptırımlardan korunmak için uyma vardır. Sosyal uyma davranışı, özdeşleşme süreci sonunda da ortaya çıkabilir. Bu durumda kişi, birisinin ya da bir grubun fikrine ona benzeyebilmek için uyar. Uyulanın bir cazibesi söz konusudur. Bu cazibe devam ettiği müddetçe uyma da devam eder. Ancak çekicilik biterse uyma davranışı da ortadan kalkacaktır. Uyma davranışı benimseme şeklinde de ortaya çıkabilir. Kendine mal etme de diyebileceğimiz bu süreçte, kişi bir kurala ya da görüşe, onun doğruluğuna inandığı için benimseyerek uyar. İtaat, başkaları tarafından kabul edilmek, ödüllendirilmek veya cezalandırılmamak; özdeşleşme, değer verilen kişi ya da gruba benzemek; benimseme ise gerçeği anlamak ve uygulamak şeklinde kişiye fayda sağlar (Kağıtçıbaşı, 1984: 69-71). İtaat, özdeşleşme ve benimseme ilk defa Herbert Kelman tarafından sosyal etki ve tutum değiştirmenin süreçleri olarak sınıflandırılmıştır (Kelman: E.T. 09.03.2021). Aralarında bilinç açısından bir derecelendirme yapmak gerekirse itaat, çok az bilinçli uyma; özdeşleşme, az bilinçli uyma; benimseme ise bilinçli

uyuma olarak kabul edilebilir (Eyüboğlu ve Usta, 2019: 353). Uyuma davranışında hangi sosyal etkinin olduğu, kişinin onu algılayış biçimiyle ilgilidir. Birey, sosyal etkiyi bilgi verici olarak algılayorsa enformatik/bilgisel etki; zorlayıcı ve kuralsal algılayorsa o zaman da normatif etki devrededir (Kağıtçıbaşı, 1984: 371).

Milgram deneyinin diğer önemli bir sonucu, Milgram'ın geliştirdiği "Araçlaşma Kuramı"dır. Birey amaç ve ahlâk tartışmasını emri verene/otoriteye bırakarak kendini, bu emre itaat eden konumunda araçlaştırır. Bu, aynı zamanda yaptığı işten kendini sorumlu tutmaması anlamına da gelir. Milgram'a göre;

"İtaatin özü, bir insanın kendisini başka bir insanın isteklerini gerçekleştiren bir araç olarak görmesi, böylece kendi davranışlarından kendisini sorumlu hissetmemesidir. Kişinin bakış açısındaki bu kritik kayma gerçekleştiği zaman, itaatin tüm öznelilikleri bunu izler." Sorumluluğun yeri değiştirilerek, eylemleri gerçekleştirenler sorumluluğun emirleri veren otoritede olduğunu düşünürler. Böylece araçsal rollerini küçümseyerek ya da karartarak, eylemleri için kişisel sorumluluk hissetmezler ve eylemlere yönelik tepkilerin onlara yönelmesinden de kurtulduklarını sanırlar" (Yükselbaba, 2017: 244-245).

44

İtaatle uyuma yakın anlamlarına rağmen birbirinden farklı olgulardır. Yukarıda bahsettiğimiz Asch'in deneyinde, katılımcılar gruba uyum göstermişler, kendi kararlarının doğru olduğunu bilseler de birtakım gerekçelerle grubunkine uymuşlardır. Milgram'ın deneyinde ise deneye iştirak edenler, verilen emre itaat etmişlerdir. İki farklı şeyler olmakla birlikte her ikisinde de insiyatif, harici bir unsura bırakılmıştır. Milgram ikisi arasındaki farkları şöyle sıralar:

"İtaat kişinin kendi üstünün kendi davranışını belirlemeye yetkili olduğunu düşündüğü hiyerarşik bir yapılanmada ortaya çıkar. Uyum eşit statüdeki kişilerin davranışını düzenler. Uyuma davranışı taklit etmedir ve kişinin grup arkadaşlarının davranışını benimsemesiyle davranışta homojenliğe götürür. İtaat taklit içermeyen uyumdur. Asker, kendine verilen emri taklit etmez, yerine getirir. İtaatte, eylem talimatı açıktır anlaşılırdır ve bir emir halindedir. Uyumda, gruba uyuma gerekliliği, ima edilir ve çoğu kez üstü örtük bir şekildedir. İki arasındaki en bariz fark, kişilerin davranışlarını açıklama tarzında görülür. Denekler uyuma davranışı gösterdiklerini inkâr ederlerken itaati davranışlarının açıklaması olarak sahiplenirler" (Milgram, 2015: 45-61).

1.2.2. Örgütsel Davranışa Yönelik Çalışmalar

İtaat ve boyun eğmeye ilgi, 1940'lı yıllarda Alman ve İtalyan faşist yaklaşımları ve yetkeci ideolojiye yönelik çalışmalarla başlamış, genel olarak ön yargıları özel olarak da toplumsal ayrımcılık ve antisemitizm konusundaki bireysel ve toplumsal saikleri anlamak için yapılan araştırmalarla devam etmiş ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra bütün dünyada görülmeye başlayan, T. Adorno'nun tabiriyle "otoriter kişilik" üzerine yoğunlaşmıştır (Adorno: E.T. 27.02.2021; Turkoza ve Aksayb, 2020: 842).

Çalışmalar sonunda farklı kişilik tipleri ortaya konmuştur: Bunlardan biri, "F Tipi Yetkeci Kişilik"tir. Bu tür kişiliğe sahip olanların bariz özellikleri şunlardır: Geleneksel orta sınıf değerlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Mensubu buldukları grubun idealize ettiği ahlâki otoriteye sorgulamadan itaat ederler. Geleneksel değerlere uygun davranışlarda bulunmayanlara, dışlama ve cezalandırma gibi müeyyideler uygularlar. Bireylerin varoluş meselesiyle ilgili sorgulamalar yapmalarını ve hayal gücünü besleyen fikirlere sahip olmalarını istemezler. Vicdanen zayıf olup güçlü olanın sert de olması gerektiğini kabul eder ve lüzumlu olduğunda zayıfları ezmenin bir mahzuru olmadığına inanırlar, Cinsellik konularına oldukça ilgili ve fakat cinsel ahlak kurallarına uygun olmayan temayüllere düşmandırlar. Güçle ilgili figürlerle fazlaca ilgilidirler. İnsani olan her şeye düşmanca yaklaşan ama bu duygularını ifşa etmeyip öfkesini, farklı gruplara ve azınlıklara yönlendirirler (Güldü, 2011: 29). Hayatın değişik alanlarıyla ilgi farklı tutumlara sahip bu kişiliğin boyutlarından biri de "yetkeci itaatkarlık" boyutudur. Bu tür itaatkârlık, güçlü bir lidere ihtiyaç duyma üzerine temellenir. Bu kişilik tipinde, itaatin genel bir tutum olduğu, otorite figürlerinin ise, anne-baba, yaşlı insanlar, liderler ve doğaüstü varlıklar olabileceği belirtilmiştir (Turkoza ve Aksayb, 2020: 843).

Adorno ve arkadaşlarının, Yahudilere duyulan önyargı ve uygulanan insanlık dışı davranışların sebeplerini araştırmak amacıyla başlattıkları çalışmaları, sonraları genel olarak önyargı ve etnosentrizm kavramlarını da kapsayan bir teori geliştirme sürecine evrilmiştir. Sonuçta, Yahudi düşmanlığının bir tutum ve inanç örgüsü olmaktan öte, insana ve topluma dair

örgütlenmiş bir düşünce tarzı ve bir şahsiyet türü olduğu kanaatine varmışlardır. Bu kişilikte olanlar, otoriteye itaat ederler, sosyal kaidelere sorgusuz sualsiz, sıkı sıkıya bağlıdırlar, dünyayı ya siyah ya da beyaz görürler ve düşük seviyedeki fert ve topluluklara karşı peşin hükümlü yaklaşırlar (Güldü, 2011: 29).

Adorno ve arkadaşlarının yetkeci kişilik kuramı ve geliştirdikleri ölçek birçok açıdan eleştirilmiş ama gene de pek çok araştırmada kullanılmıştır. Kanadalı araştırmacı Robert Altemeyer, eleştirileri de dikkate alarak daha iyi bir ölçek geliştirmeye çalışmış ve ortaya “Sağ Kanat Yetkeçiliği” ölçeyi çıkarmıştır. Araştırmacıya göre, Sağ Kanat Yetkeçiliği, bireyin hayatında otorite olarak kabul ettiği kimselere karşı sergilediği bir itaattir ve “yetkeci itaatkârlık, yetkeci saldırganlık ve geleneksellik” olmak üzere, birbirleriyle bağlantılı üç tutum unsurunu muhtevindir. Yetkeci boyun eğme/itaat, ferdin mensubu olduğu toplumda, herkesin tasdik ettiği ve kanunlar tarafından da meşru kabul edilen otoriteye ileri seviyede bir itaattir. Yetkeci saldırganlık, kendilerinden farklı kabul ettikleri birey veya topluluklara karşı, benimsedikleri otoritece de tasdik edilen bir saldırganlığı ifade eder. Geleneksellik ise hem otorite hem de toplum mensupları tarafından benimsenen, geçmişten bugüne devralınan değerlere, geleneklere duyulan bağlılık ve itaati kapsar. Bu üç unsur, ferdin gruba karşı hissettiği bağlılık duygusunu da yansıtır. Bu anlamda, grupla özdeşleşme ve grup normlarıyla uyumlu olmak “gelenekselliğe”, grup önder ve liderlerine itaat etmek “yetkeci itaate” ve grup kural ve kaidelerine riayet etmeyenlere karşı tahammülsüz olmak da “salgırganlığa” tekabül eder Altemeyer’in Kanadalı üniversite öğrencileri üzerinde Toplumsal Öğrenme Kuramını esas alarak geliştirdiği bu ölçek de sıkça kullanılmıştır. Bununla birlikte, ölçeğin etkili olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. (Güldü, 2011: 30-32).

Milgram, değişik zamanlarda değişik koşullarda yenilediği itaat deneylerinin raporlarında, temel olarak insanların itaate meyilli olduğu tespitinde bulunmuştur. İtaat konusu, örgütsel davranışların analizinde ve buna yönelik ölçek geliştirme çalışmalarında da ele alınmıştır. Bu husustaki temel yaklaşım,

çalışanların üstlerinin verdiği ve görevleriyle ilgili emirlere itaat ettikleri şeklindedir. Acaba, çalışanlar/astlar, her zaman üstlerine, körü körüne itaat mi ederler? Sorgulamazlar mı? İtaat etme ya da sorgulamalarında, karşı çıkmalarında ne tür etkiler söz konusudur? İtaat etme veya karşı çıkmada karşıdakinin gücünün yanında verdiği emirlerin niteliği de etkili midir? Amirin emri, işin gerekliliklerine değil de kişisel amaçlara yönelikse durum ne olur? Yani örgüt içindeki resmi otorite, örgüt menfaatleri dışında kullanıldığında ona itaat edilir mi? (Turkoza ve Aksayb, 2020: 841-854). Tüm bunlar, sosyal hayatın değişik alanlarındaki itaat davranışlarıyla ilgili cevaplanması gereken sorulardır.

2. Uygulamalı Araştırma

Uygulamalı araştırmada, tasvir metodu (tarama modeli-sörvey tipi) bilgi toplama tekniklerinden “görüşme tekniği” (Arslantürk, 2011: 141) kullanılmıştır. Gençlerin itaat ve din algıları, verilerin analizi ve açıklanması suretiyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Örneklem, amaçlı örnekleme tekniklerinden “maksimum çeşitlilik örnekleme” (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 70) ile kişisel ve akademik çevremiz vasıtasıyla oluşturulmuş olup İstanbul’un farklı devlet ve vakıf üniversitelerinin değişik bölümlerinde okuyan on kız ve on erkekten (yirmi kişi) müteşekkildir. Görüşmelerde, “standartlaştırılmış açık uçlu görüşme” türü uygulanmış ve her katılımcıya önceden hazırlanan görüşme formundaki sorular yöneltilmiştir.²

Mülakatlar yüz yüze planlanmış ancak hemen öncesinde, Covid-19 salgını başladığı için bazısı telefonda, bazısı da katılımcıların talebiyle, görüşme formunun yazılı olarak doldurulup tarafıma e-posta atılması suretiyle yapılmıştır. Görüşmelere katılan gençlerin sosyo-demografik özellikleri, cinsiyet, doğum tarihi, okunulan üniversite, bölüm ve sınıf başlıklarıyla oluşturulmuştur.³

Veriler, betimsel bir analizle iki farklı yol kullanılarak değerlendirilmiştir. Önce toplanan verilerin orijinal formuna mümkün olduğunca sadık kalınmış ve gerektiğinde ilginç ve tipik

² Görüşme formu Ek-1’de sunulmuştur.

³ Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini gösteren tablo Ek-2’de sunulmuştur.

olanlardan doğrudan alıntılar yapılmıştır.⁴ Sonra buna ek olarak bazı nedensel ve açıklayıcı sonuçlara ulaşmak amacıyla sistematik analiz yapılmıştır. (Yıldırım ve Şimşek, 2000; 156-160). Yani belirlenen bazı temalar ve temalar arası ilişkiler ve kategoriler ele alınmaya çalışılmıştır. Verilerdeki kavram/temalardan hareketle ilgili teorik bilgi ve tartışmalara geçilmiştir. Katılımcıların görüşleri belirtilirken hâkim olan kanaate ve farklı görüşlere vurgu yapılmıştır. Bu esnada kendi ifadelerinden ilgili kısım olduğu gibi tırnak içinde ve italik yazılarak alıntılanmıştır. Bulgular, mülakat formundaki akışa da uygun olarak “din”, “itaat” ve “itaat ve din” başlıklarıyla sunulmuştur. Araştırmada itaat, bağımlı değişken; din, cinsiyet ve okunulan bölüm ise bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir.

2.1. Çeşitli Boyutları İçinde Din Algıları

Din sosyolojisinin gelişmesine paralel olarak toplumun farklı kategorilerine dâhil kesimlerle ilgili dini algı/hayat araştırmaları da artış göstermiştir. Bu bağlamda, özellikle iki binli yılların başından itibaren, gençlik-din ilişkisini müstakil olarak inceleme konusu yapan birçok araştırmadan bahsedilebilir.⁵ Örneklemin üniversiteli gençlerle sınırlandırıldığı bu araştırmanın temel sorusu, “Gençlerin itaat algılarında dinin etkisi var mıdır?” sorusudur. Buna cevap verebilmek için gençlerin dinden ne anladıklarını ve hayatlarındaki yerini bilmemiz gerekir. Bu

⁴ Alıntılar, orijinal halleriyle -ifade bozuklukları ve imla hatalarıyla birlikte- verilmiştir. Çok uzun olanların, önüne veya sonuna üç nokta koyularak konuyla doğrudan ilgili kısım seçilmiştir. Alıntılanan katılımcıya ilişkin bilgiler ilgili dipnotta, kadınlar için K, erkekler için E kısaltmalarıyla ve okudukları bölüm ve sınıf ilavesiyle verilmiştir.

⁵ Bu araştırmaların bazıları genel olarak gençlik ve din ilişkisini ele alırken bazıları da konuyu özel bir mevzuyla ve gençliğin belli bir kesimiyle irtibatlı olarak incelemişlerdir⁵. Birkaç örnek: İnci Erdem Artan (2005), *Üniversite Gençliği Değerleri: Korkular Umutlar*, İstanbul: Tesev Yayınları; M.Ali Kirman (2005), *Din ve Sekülerleşme Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Ankara: Karahan Kitabevi; Mehmet Bayyigit (2011), *Gençlik ve Din*, Konya: Yediveren Kitap; Halil Aydınalp (2011), *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik*, İstanbul: Çamlıca Yayınları; Fatma Odabaşı (2016), *Gençlerde Din ve Sivil İtaatsizlik Üniversite Öğrencileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, İstanbul: Rağbet Yayınları,

çalışma, bütünlüklü bir dini hayat araştırması değildir. Amacımız tüm yönleriyle gençlerin dini hayatlarını ortaya koymak değil, inanç, ibadet ve sosyal hayata yönelik algılarını tespit etmektir. Bunlara ilişkin veriler, tarafımca kaleme alınan başka bir makaledeki verilerle ortak olduğundan ve daha önce ayrıntılarıyla birlikte yayınlandığından (Odabaşı, 2020: 195-198) burada genel bir bilgi vermekle yetineceğim.

Üniversite dönemi, kişilik gelişimin tamamlandığı, kimliğin netleştiği, bilimsel zihniyetin eleştirel ve sorgulayıcı düşünme tarzıyla şekillendiği ve değerler alanının belirlendiği bir dönemdir. Örneklemimizin değerler alanında dini nereye koyduğunu anlamak maksadıyla inanç, ibadet ve sosyal hayattaki din algılarını tespit etmeye çalıştık.

Örneklemin büyük çoğunluğu tereddütsüz-şüphesiz inandığını belirtmiştir. Birkaç kişi ise inançlı olmadığını doğrudan veya dolaylı bir şekilde “*İnançlı biri değilim...*”; “*inançlı sayılmam din konusunda tereddütlerim bulunuyor*” ifadeleriyle aktarmışlardır. Bir katılımcı da “*Yaratıcının varlığını kabul etmekle beraber, yaşanan ve kendilerine dayatılan dine karşı mesafeli olduğunu*” belirtmiştir. Gençler arasında zaman zaman tereddüt ve sorgulamalar yaşadığını ve bunları gidermek için araştırma yaptığını söyleyenler de bulunuyor.

Katılımcıların ibadet algısı, namaz, oruç ve dua çerçevesinde sorgulanmıştır. Veriler, hem Türkiye’de şimdiye kadar yapılan dini hayat araştırmalarının sonuçlarıyla hem de gençlik-din ilişkisini ele alan araştırma sonuçlarıyla paralellik arz eder niteliktedir. Düzenli namaz kıldığını söyleyen sadece dört kişi vardır ki bunların ikisi zaten ilahiyat fakültesi öğrencisidir. Oruç konusunda da önceki araştırma sonuçlarına benzerlik vardır. İnançlı olduğunu belirtenlerin tamamı Ramazan oruçlarını tuttuklarını belirtmişlerdir. Dua etmek, tüm katılımcıların “*şükür ifadesi*”, “*eylemsiz ibadet*”⁶ ve “*Tanrı ile online iletişim aracı*” olarak niteleyip yaptıkları bir davranıştır.

Dinin gençlerin hayatına etkisi, sosyal hayatlarında dini nerede konumlandıkları bağlamında ele alınmış ve “Günlük

⁶ K/Sinema ve Televizyon-2.

hayatınızda dini referans alır mısınız? Davranışlarınızda dinin belirlediği kurallara uyar mısınız? Kılık-kıyafet, kadın-erkek münasebetleri, alış-veriş, insan hak ve sorumlulukları, çevreyle (doğa ve hayvanlar) ilişkiler vb. açılardan değerlendiriniz.” şeklindeki soruya verdikleri cevaplarla ortaya konmuştur. Katılımcılardan ikisi ilahiyat öğrencisi olan dört genç, bahsi geçen alanlardaki davranışlarının dine uygun olup olmamasını önemsediklerini ifade etmiştir. Bunların dışındakilerden bazıları, referans olarak dini ve etik kuralları bir arada zikrederken bazıları da öz saygı ve vicdanı işaret etmiştir. Gençler iyi ve ahlâklı insan olmayı dindar olmaktan daha önemli görmekte ve fakat dinin ahlâkî esasları da içinde barındırdığı noktasını gözden kaçırmaktadırlar.

2.2. İtaat Tanımları/ Boyun Eğme, Uyma, Sorgusuz Sualsiz Kabul

Araştırmamız itaat kavramı etrafında şekillenmiştir. Gençlerin itaat algılarını ortaya koyabilmek için öncelikle bu kavramı nasıl tanımladıklarını, itaat denince ne anladıklarını bilmemiz gerekir. Bu sebeple kendilerine “İtaat kavramından ne anlıyorsunuz?” sorusunu yönelttik.

“Boyun eğmek, korku, sorgusuz kabul”⁷, “Birinin dediklerine uymak, karşı gelmemek. Sorgulamamak...”⁸ “Koşullu veya koşulsuz birine veya bir kuruma boyun eğmek”⁹ “...sorgulamadan, bize dayatılan şeyin akla mantığa uygunluğu tartışılmadan kabul edilmesidir”. “Bulunulan ortamda mevcut otoriteye biat etme (vatandaş olarak devlete, öğrenci olarak eğitim kurumuna), koyulan kurallara uyma vb. davranışlar.”¹⁰ “...otorite kabul ettiğimiz (ister kendi seçimimizle ister toplumsal kodla istersek de zorla) kurumlara tabii olmamız demektir.”¹¹

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi katılımcıların çoğunluğu itaat kavramını, kavramsal çerçevede değindiğimiz “alınan emre göre hareket etme, boyun eğme, birisine tabi olma”

⁷ K/Psikoloji-4.

⁸ K/Mimarlık-4.

⁹ E/Fen Bilimleri-Yüksek Lisans.

¹⁰ E/PDR-1.

¹¹ E/İlahiyat-4.

şeklindeki dar anlamıyla tanımlamaktadır. Bununla beraber bir iki katılımcı “isteyerek uymak, gönülden kabul etmek ve rıza göstermek” şeklindeki ilaveleriyle geniş anlama işaret eden açıklamalarda bulunmuştur:

“...Boyun eğmek, birinin isteğine, emirlerine ve koyduğu yasağa isteyerek uymak gönülden kabul etmektir.”¹² “Senin ne düşündüğünün bir önemi yok iken karşı tarafın yaptığı davranışa uyma, itiraz etmeme, rıza gösterme, otoritenin isteklerine boyun eğme.”¹³

Bir kavramdan ne anlaşıldığı, onu izah ederken müracaat edilen unsurlarla yakından ilişkilidir. Gençlerin itaati tanımlarken en sık başvurdukları kavramlar, “boyun eğme” ve “uyma”dır. Boyun eğme, özellikle din, gelişim psikoloji, askeri disiplin ve suçlulukla ilgili araştırmalarda üzerinde durulan bir kavramdır. İstemediğimiz halde biri öyle istediği için bir davranışta bulunma anlamında kullanılır. Toplumda belli bir yapının oluşmasına ve sosyal kontrolü sağlamaya yönelik olumlu katkılarından bahsedilir. Kabul edilip benimsenen bir otoriteden gelen bir emre boyun eğme, kişilerin herhangi bir durumda nasıl hareket edecekleri hususunda belirsizlik yaşamalarına engel olur. Burada önemli olan kime ve neye boyun eğildiğidir. Boyun eğme, iyilik, şefkat ve hayırseverlik davranışları içerebildiği gibi yıkıcı ve tahripkâr taleplere yönelik de olabilir (Freedman ve Sears, 1989: 492; Sakallı, 2001: 67). Theodor W. Adorno, “kişinin kendini özdeşleştirdiği bir kolektife boyun eğmesinin hayatını kolaylaştırdığını, boyun eğen kişinin kolektifin kaderini paylaşmak için kendi kendini feshederek güçsüzlüğünün farkına varmaktan kurtulduğunu ve kendi çevresindeyken bir avuç olan insanın birçok kişi oluverdiğini” söyler (Adorno, 2013: 138).

Katılımcıların itaati tanımlamak üzere müracaat ettiği diğer bir kavram olan “uyma”, özellikle sosyal psikoloji çalışmalarında ele alınan bir kavramdır. Teorik çerçevede de geçtiği üzere uyma, grup etkisiyle bireyin düşünce ve davranışlarında meydana gelen değişimi ifade etmek üzere sosyal etki başlığı içinde yer alır.

¹² K/Metalurji Mühendisliği-1.

¹³ E/İktisat- 2.

Sosyal etkilerin, kişinin eylemlerini, yargılarını ve inançlarını şekillendirdiği herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Tüm sosyal bilimler, grupların üyeleri üzerindeki derin etkileri, kendi araştırma alanları bakımından ele alıp incelerler. Psikologlar, bireylerin zihni üzerindeki grup baskısının cevaplanması gereken bir sürü soru ortaya çıkardığını belirtirler. Sosyal güçler nasıl ve ne ölçüde bireyin tutum ve davranışlarını etkilerler? Bu soru günümüzde de geçerliğini koruyan bir sorudur. İletişimin eşi görülmemiş teknik uzantılarına şahitlik eden bu çağ aynı zamanda, kasıtlı fikir manipülasyonunu ve “rıza mühendisliği” kavramını da gündeme getirmiştir. Sosyal bilimcilerin, bireyin davranışlarının hangilerinde kendi düşüncelerinin, hangilerinde sosyal etkilerin rol oynadığını araştırmaya çalışmışlardır. Bu sorulara cevap vermek amacıyla 19. yy. sonlarına doğru hipnoz üzerine başlayan araştırmalar çok geçmeden bir düşüncenin yayılmasından kalabalıkların oluşumuna, liderlerin takibine ve birilerine itaat etmeye kadar birçok sosyal olguyu/fenomeni açıklamışlardır. İnsanların sosyal etki sebebiyle başkalarına uymalarını/itaat etmelerini, sosyolog Gabriel Tard “sosyal adam, bir uyurgezerdir” aforizması ile dile getirmektedir (Asch: E.T. 18.02.2020).

Katılımcıların birçoğu itaat tanımlarında “sorgusuz sualsiz kabul etmek” vurgusuna yer vermiştir. Bu husus bakışımızı, zorunlu olarak, itaat davranışının fikri bir süreçten geçip geçmediğine ya da başka bir deyişle itaatle düşünme arasındaki ilişkiye çevirmemize sebep olmaktadır. Konu, itaatle ilgili literatürde de ele alınmış ve özellikle son yüzyılda yaşanan insanlık suçlarının anlaşılmasıyla ilgili çalışmalara konu olmuştur. Bu anlamda öne çıkan isimlerden biri, filozof Hannah Arendt’tir. Kendisi, 1961 yılında, New Yorker muhabiri olarak birçok Yahudiyi öldürdüğü için suçlanan ve Kudüs’te yargılanan Adolf Eichmann davasına gözlemci olarak katılmış ve yazılarında meseleyi geniş bir şekilde tartışmıştır. Arendt, “Hiçbir şey yaptıklarımızı düşünmekten daha önemli değildir” sözüyle karar ve eylemlerimizde düşünmenin ne kadar önemli olduğunu vurgular. Arendt, düşünmeden karar vermenin ve eylemde bulunmanın, içimizdeki tüm şeytani güçlerin verebileceğinden

daha çok zarar vereceğini belirtir. Bunu “*kötülüğün sıradanlığı*” şeklinde kavramsallaştıran Arendt, insanın düşünmediği zaman iyiyle kötüyü ayırt edemediğine işaret eder. Yargılanan Eichmann, kendini savunurken suçlu olmadığını, düşünmeden sadece kendine verilen emirlere itaat ettiğini söylerken sorgulamadan, eleştirmeden, sonuçları hesaplanmadan yapılan işlerin nasıl da kötülüğü sıradan bir hale getirdiğine işaret eder (Bkz. Arendt 1977; Erdem: E.T. 18.03.21).

Düşünen kişi, propagandası yapılanı ve yerine getirmesi isteneni sorgulayarak yaşanan gerçekliği ve tutarsızlıkları görebilecek, iyi şekilde sunulan işlerin/emirlerin ne kadar kötü olduklarını anlayacak, kime ve neye hizmet ettiğinin farkında olacaktır. İnsanın düşünmeyi seçmesi, bir anlamda gerçeklerin farkına varmasına ve vicdanının devreye girmesine sebep olacaktır. Aksi durumda ise kişi otoritenin emrine girerek düşünmeyi askıya alacak ve kötülüğün sıradanlaşmasına uygun bir zemin oluşturacaktır (Diş, 2017:193). Eichmann’ın kendini savunma biçimi, diğer ahlâki değerlere nazaran verilen emre itaat etmenin daha üstün bir değer haline geldiğini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Milgram itaat sürecini açıklarken ahlâki değerler ve ideallerle öğrenilmiş itaat davranışı arasında yakın bir ilgi olduğunu, sorumluluk terk edildiğinde, otoritenin söylediğinin “doğru” kabul edildiğini ve mevcut idealler ve değerler kaybedilerek otoriteyle etkileşim sonucunda yenilerinin ortaya çıktığını belirtir (Freeman: E.T. 11.03.2021; Yükselbaba, 2017: 248).

Kişi nasıl olur da aklını ve iradesini devre dışı bırakarak körü körüne itaat eder? Konuyla ilgili farklı izahlar vardır. Özellikle yıkıcı itaati ortaya çıkaran unsurlardan biri, itaatle kimlik kazanan kimselerin var olmasıdır. Bu tür kişilikler “görev adamı” olarak ne istendiğine bakılmaksızın kendilerinden istenene itaat ederek emri yerine getirirler.

“Görev adamları korkunçtur. Topçu insanları paramparça ederken görevini yapar. Pilot çocuk dolu küçük bir evin üzerine mecburi inişe geçerken görevini yapar. Şehirleri yakıp yıkacak ve zehirli gaza boğacak olanlar da görevlerini yapacaklardır.” (Alain, 1999: 57; Diş, 2017: 191).

Bireyin bu tarz eylemler gerçekleştirebilmesinin arakasındaki nedenlerden bir diğeri, kişinin grupla özdeşleşerek o grubun ideolojik anlayışını benimsemesidir. Kişi bundan sonra hızla kendi adına düşünme, konuşma ve algılama yetisini kaybeder. Bu tür itaati ortaya çıkaran başka bir unsur, insanların otoriteyle özdeşleşme temayülüdür. Bu eğilim üstlerin her türlü emrine boyun eğme, grup bağlılığını her türlü bağdan üstün tutma şeklinde izah edilebilir. Kişi bu uğurda kendi kişisel görüş ve tercihlerini yok sayar ya da bastırır. Koşulsuz itaat eden kişi, kendi görüş ve seçimleri de dahil, itaat ettiği gücünkiler haricindeki tüm fikir ve tercihleri gereksiz bulur. Böylece kendi adına düşünme ve karar verme becerisinden vazgeçmiş olur ki bu durum ahlâken iyi ile kötü arasında bir seçim yapamama gibi oldukça ciddi bir sorunu da beraberinde getirir. Bu noktada temelde epistemolojik bir sorun olan düşünmeme ve bilmeme sorunu ahlaki bir mesele haline gelir. Kişi, bir anlamda itaati seçerken aynı zamanda düşünmemeyi de tercih etmiş olur. Bu durum o kişi için ahlaken bir uyku hali meydana getirir. Artık o, eylemlerini kendi aklı ile belirlemediği için Kantçı anlamda otonom bir varlık değildir (Diş, 2017: 191).

İtaat davranışının daha önce bahsedildiği üzere, son yüzyıla damgasını vuran kıyım ve katliamlardaki gibi insanlara zarar veren olaylara sebep olması, konuyla ilgili başka bir soruyu da gündeme getirir: İtaat eden kişi yaptığı eylemin sorumluluğunu üstlenir mi? Frédéric Gross, *İtaat Etmemek* adlı eserinde, Eichmann davası özelinde, ancak genel olarak itaat davranışıyla ilgili yeni bir kavram üzerinde durur: Sorumluluk-suzlaşmak. İtaat etmenin insanı ne derece sorumluluk-suzlaştırdığını ve kimseye hesap vermeyecek olmanın rahatlığıyla hareket etmesine sebep olduğunu vurgulayarak şöyle der:

“Sorumsuzluk başka bir şeydir: Ortada aciliyet arz eden bir durum dahi olsa karar almak konusunda beceriksiz olmak, hayatı günü gününe, yarını hiç düşünmeden yaşamak, kararsız ve uçarı olmak, herkesin bir parçası olmak ve kendisi özensiz olmak. Sorumsuzlaşmak ise daha ziyade eylemek, davranmak, bazı görevleri yerine getirmek ama bunu yaptığı hiçbir şeyin içine kendi müdahalesini katmamak, bedeninin gerçekleştirdiği hiçbir

eylemin ve zihninin hesapladığı hiçbir şeyin mimarı olmamak durumudur” (Gross, 2020: 85).

İtaat-sorumluluk ilişkisi, bize Milgram’ın deneyleri sonucu geliştirdiği “Araçlaşma Kuramı”nı hatırlatmaktadır. Kurama göre, birey amaç ve ahlâk tartışmasını emri verene/otoriteye bırakarak kendini, bu emre itaat eden konumunda araçlaştırır/ajanlaştırır. Karar verme/seçme işini otoriteye bırakan kişi kendi değer yargılarını ve ahlâk anlayışını değil otoritenin emirlerini takip eder ve böylece sorumluluğun da emri verene ait olduğuna inanır. Kişi, başkasına zarar vermek vicdanıyla çelişse bile, buyruğa - ahlâk duygusu kaybı sebebiyle değil de görev bilinciyle- itaat eder. Verilen emri, kendi duygu ve düşüncelerine göre değerlendirip süzgeçten geçirmeden doğrudan yerine getirmeyi seçmiş, böylece sorumluluğu da otoriteye bırakmıştır. Milgram’a göre,

“Ajana dönüşmenin en önemli sonuçlarından biri, kişinin otoriteye karşı sorumlu hissetmesi, ancak otorite tarafından istenen davranışların içeriğinden dolayı hiçbir sorumluluk hissetmemesidir. Ahlâk yok olmaz, ancak çok farklı bir odak noktası edinir; emredilen kişi otoriteye ne derece uygun davrandığına göre utanç veya gurur hisseder...” (Milgram, 2015: 130).

Bu noktadan bakınca, otoriteye teslim olmanın en çarpıcı sonucunun sorumluluk duygusundan azade olmak olduğu söylenebilir. Kişinin kendini araç/ajan konumunda görmesi, sorumluluğun yerini değiştirerek sorumluluğun eylemleri gerçekleştirenlerde değil, emirleri veren otoritede olduğunu düşünmesine sebep olur. Böylece araçsal rollerini küçümseyerek ya da karartarak eylemleri için kişisel sorumluluk hissetmezler ve eylemlere yönelik tepkilerin onlara yönelmesinden de kurtulduklarını sanırlar (Bilgin, 1995: 50; Yükselbaba, 2017: 244-245).

İtaat ederek yabancı bir iradenin uygulayıcısı durumuna düşen insan, yaptıklarından kendini sorumlu tutmaz. İlgilendiği tek şey, emredilene gerektiği şekilde yerine getirmiş olmaktır. İnsan bir otoriteye itaatle özerkliğini/bireyselliğini yitirdiğinde eylemlerini ahlaki olup olmamaları açısından değil, uygulamada başarılı olup olmamaları açısından değerlendirir. Bu durum da kişilerin ahlâki değerlerinin işlevsiz hale gelmesine yol açar. Kişi ortaya çıkan

sonucu sahiplenmese de hem o eylemleri gerçekleştirdiği için hem de düşünmemeyi seçerek kendisini o eylemleri icra edecek noktaya getirdiği için ahlâken mesul ve suçludur (Diş, 2017: 192).

Katılımcıların çoğunluğu düşüncelerine uygun olmasa ve tasvip etmeseler de uygulamalardan hareketle, pratikteki haliyle, itaati “sorgusuz sualsiz, düşünmeden uyulan bir davranış” olarak açıklarlar. Ancak birkaç kişi, “...itaat akli kullanarak olmalı sorgusuz sualsiz değil”¹⁴; “önce neden itaat etmeliyim diye düşünür sonra itaat ederim”¹⁵ şeklindeki açıklamalarıyla itaatte akli kullanmanın ve düşünmenin gerekliliğine işaret etmişlerdir.

İtaat tanımlamalarında kullanılan başka bir kavram da otoritedir.¹⁶ Genel yaklaşım, toplumsal düzen için meşru olarak kabul edilen, güven ve saygı duyulan bir otoriteye itaatin gerekliliği şeklindedir ve otorite itaatin temeli olarak görülmektedir.

Gençler kavramı açıklarken zaman zaman, “emir, buyruk, kural, yasak” gibi ifadeler kullanmışlardır. Sözlük anlamlarında da vurgulandığı gibi, itaat kural ve emir/buyrukla ilgili bir olgudur. Sosyal hayatta, kuralların ve emirlerin olmadığı bir yaşam düşünmek mümkün olmadığına göre itaatin olmadığı bir hayat ve toplum da pek düşünülemez. Otorite ve itaatin, birlikte yaşamanın gereklerinden olduğunu söyleyen Milgram’ın da ifade ettiği gibi sadece inziva hayatı yaşayan kimse, meydan okuma veya itaat etme yoluyla başkalarının emirlerine cevap vermeye zorlanamaz (Milgram, 1963: E.T. 18.02.2020). İtaat ve boyun eğme, bir anlamda insan olmanın ve toplumsal hayatın tabii bir parçasıdır. Doğduğumuz günden itibaren, aile içinde başlayan bir dizi kural ve emirle şekillenmeye başlayan hayatımızda, farklı sosyal kurumlarda tanzim edilen hukukî, ahlâki ve siyasi metinlere ve bunları temsil eden ve uygulayan pek çok otorite figürüne itaat etmek durumunda kalırız. Tüm hayatımızı kuşatan bu olgu, Yaratıcıya gösterdiğimiz mutlak itaatle nihâi sınırına erişir ve dünyanın ötesini anlayıp algılamamızda etkin bir rol oynar.

¹⁴ E/Hukuk-2.

¹⁵ E/ Elektrik-Elektronik Mühendisliği-2.

¹⁶ Aynı örneklemin otorite ile ilgili görüşleri için bkz. (Odabaşı, 2020: 198-206).

Temel olarak iki tür kuraldan bahsedebiliriz: Birincisi, bizim dışımızda, müdahalemizin olmadığı, değişmez ve zorunlu doğa kanunlarını kapsayan kurallardır. İkincisi ise, hayatımızı tanzim etmek maksadıyla kendimizin koyduğu, zorunlu olmayan ve değişebilir kurallardır. Birinci tür kurallara itaat etmekle ilgili seçim şansımız yoktur. Onlara zorunlu olarak tâbi olmak durumundayız. İtaatin mevzubahis edileceği husus, sosyo-kültürel hayatımızı düzenleyen ve şekillendiren insan kaynaklı kurallardır. Beşeri bilimlerde yer alan hukuk tam da bu amaçla, toplumsal hayatı belli bir bütünlük ve istikrar içinde devam ettirmek ve insanlar arası münasebetleri tanzim etmek için vardır. Tüm bu kuralları nasıl ürettiğimiz, neleri dayanak aldığımız ve bunlara karşı nasıl bir tavır takındığımız hem bireysel hem de toplumsal hayatımızın hangi çizgi üzerinde devam edeceğini belirler. Gelmiş geçmiş medeniyetler, insani değerlerdeki devrimler ve ideolojik kavgalar bu kurallar üzerinde ve etrafında olagelmıştır. Uyulması, itaat edilmesi gerekli olan “kurallar” değil de “emir ve buyruklar” olunca iş biraz daha karmaşıklaşır. Bir insan emrinin diğer insanlar üzerinde yerine getirilmesi zorunlu bir ödev haline nasıl gelebildiği meselesi, ya da başka bir deyişle, yetkin konumdaki bir bireyin her türlü emir ve iradesinin, etrafındaki ve altındaki insanlar tarafından nasıl uygulanması mutlak buyruklar haline geldiği hususu, psikolojik ve sosyolojik izaha muhtaç mevzulardır.

3.3. Niye İtaat Ederiz/ Bireysel ve Toplumsal Nedenler

İtaatin iyi anlaşılabilmesi için “niçin itaat ettiğimiz” sorusuna cevap verilmesi gerekir. Bu nedenle katılımcılara “Sizce insan neden itaat eder?” sorusunu yönelttik. Gençler, konuyla ilgili tek sebep üzerinde değil de olaya değişik yönlerden yaklaşarak farklı sebepler üzerinde durmuşlardır, “Korku, herkes gibi olmak, güvende hissetmek, çaresizlik, işine gelmek, konfor duygusu, fitrat gereği gibi psikolojik; onaylanmak, dışlanmamak, çevre baskısı, gelenek ve kültür etkisi gibi toplumsal nedenler üzerinde durmuşlardır. Alandan gelen verilerde bu konuyla ilgili oldukça fazla malzeme var. Seçtiğimiz bazı örnekler şöyledir:

"Bence insan hem korktuğu için hem de herkes gibi olmak için itaat eder."¹⁷ "Bu sorunun cevabı itaat eden kişinin itaat ettiği duruma bağlı olarak değişir. İş yerinde patronunun emirlerine, boyun eğmek veya onaylanmak için itaat ediyorken, bir topluluğun kurallarına herkes gibi olmak için itaat edebilir."¹⁸

"Bence cevap işimize geldiği için, pragmatik düşünce de olduğumuz için. İnsan kendi faydasına olmayan bir işi yapmaz. Bir nevi tabiatımız oluyor. Daha da genellersek aciz olduğumuz için diyebiliriz. İnsan daha güçlü birine itaat eder. Bu fiziksel güç, bilgi, zeka vs. anlamında olabilir..."¹⁹

"Boyun eğmek için, onaylamak için, herkes gibi olmak için, tabiatımız gereği, korktuğumuz için, daha kolayımıza geldiği için, böyle bir gelenekten geldiğimiz için... Tüm bu psikolojik ve fiziksel etkenler insanın itaat etmesinin sebeplerindedir."²⁰

"İtaatimizin arkasında doğamız gereği gelen hayatta kalma içgüdümüz büyük rol oynar. Fark etmesek de bulunduğumuz durum içerisinde bizim hayatta kalmamızı, daha rahat bir yaşantı sürmemizi sağlayacak olan şey ne ise onu yapmaya ya da yapmamaya daha eğilimliyizdir."²¹

"Kime itaat ettiğimize göre değiştiğini düşünüyorum. Aileme karşı, saygı ve sevgiden dolayı itaat ediyorum, güven duyduğum için itaat ediyorum. Üst akıl olarak gördüğümünden dolayı. Geleneklerin de etkisi olabileceğini düşünüyorum... Siyasi otoriteye itaat sebepim maalesef yüzde yüz korku. Tutuklanma korkusu, hapis korkusu... İtaat kelimesi benim için illaki baskı korku, işkence gibi ya da zorunluluk gibi gözüküyor. Çoğu zaman sevgiden dolayı çoğu şeye boyun eğebiliriz. Sevgimizden de seve seve de itaat edebiliriz diye düşünüyorum..."²²

"Allah, insana "seni kulluk edesin diye gönderdim" diyorsa kulluk istidadını da kaçınılmaz biçimde ona yerleştirmiş demektir. Herkes

¹⁷ E/Hukuk-2.

¹⁸ E/Kontrol ve Otomasyon Mühendisliği-1.

¹⁹ E/Elektrik-Elektronik Mühendisliği-2.

²⁰ K/Sinema ve Televizyon-2.

²¹ K/Metalurji ve Malzeme Mühendisliği-1.

²² K/Mimarlık-4.

bir şeylere kaçınılmaz olarak kulluk eder. Müslümanlar Allah'a; ancak bir ateist de başka bir şeye kulluk eder. Dolayısıyla sorunuzun cevabı insanın fitratı bu olduğu için itaat eder diyebilirim. Ancak bu meselenin genel çerçevesi. Her olayı tekil olarak ele aldığımızda nedenler değişebilir.”²³

“...kişiden kişiye değişmekle birlikte bunun bizim toplumumuzda geleneklerimize yani çevresel faktörlere daha çok bağlandığını düşünüyorum.”²⁴

“Bunun arkasında elbette çok derin sosyolojik, psikolojik, biyolojik, politik vb. bir çok faktörün olduğunu söylememiz mümkün...Yani insanlar ait olma istenciyle grup psikolojine uyarak itaat edebilir, ölmekle tehdit edildiğinden korktuğu için boyun eğip itaat edebilir, hapis cezası almaktan korktuğu için kanunlara itaat edebilir-ki bu durumu genelde siyasal olaylarda çokça görmüşüzdür- yani dediğim gibi bu çok faktörlü bir durum...”²⁵

İnsanın niye itaat ettiği/etmesi gerektiği ilgili literatürde de bireysel ve toplumsal anlamda tartışılmış ve çeşitli izahlar getirilmiştir. Düşünce tarihinde, itaatin doğuştan gelen bir duygu olduğu görüşünde olanlar vardır. *İyinin ve Kötünün Ötesinde* isimli eserinde Nietzsche, itaatle ilgili şunları söylemektedir: *“İnsanların var olduğu tüm zamanlar boyunca, insan sürüleri de var olmuştur (aile grupları, topluluklar, kabileler, halklar devletler, kiliseler), her zaman küçük sayıdaki buyurucularla karşılaştırıldığında boyun eğenlerin sayısı çok olmuş, - dolayısıyla, boyun eğmenin, insanlar arasında en iyi ve en uzun uygulanan eğitim olduğu kolayca varsayılabilir, ortalama olarak, her bir boyun eğme gereksinmesi doğuştandır; bir çeşit formel vicdan olarak, bizden talep ettiği şudur: “Herhangi bir şeyi koşulsuz olarak yapmalısın.” Kısaca “yapmalısın”. (Nietzsche, 1989: 104).*

Weber, otoriteyle ilgili tespitlerinde, itaatin psikolojik boyutu üzerinde de durmuş ve otoriteye itaatin oldukça güçlü umut ve korku duyguları tarafından belirlendiğini iddia etmiştir. Ona göre, doğa-üstü güçlerin ya da iktidar sahiplerinin öç alacağı korkusu, bu dünyada ya da öbür dünyada ödüllendirilme umudu ve her

²³ E/İlahiyat-4.

²⁴ K/Psikoloji-4.

²⁵ K/Felsefe ve Din Bilimleri-Doktora.

türlü çıkar duygusu itaati anlamlı kılan dayanaklardır. (Weber, 1986: 81).

Eric Fromm, meseleyi hem fitrî yatkınlık hem de psikolojik bağlamıyla ele alan bir isimdir. İnsanın itaate yatkın, itaatsizlikten uzak olmasının sebebini devletle, inanç alanıyla ve kamuoyuyla uygun adım gittiği sürece kendini güvende ve koruma altında hissedeceği gerekçesiyle izah etmiştir. Ayrıca kişinin itaati sebebiyle kulluk ettiği gücün bir parçası olduğu için kendini daha güçlü hissedeceğini; kararlarını itaat ettiği vereceği için hata yapmayacağını; hep izlendiği için yalnız kalamayacağını ve izin verilmeyeceği için günah işleyemeyeceğini belirtir. Fromm, güçlü olana “hayır” demenin ve itaat etmeme cesareti göstermenin zor olmasının başka bir sebebini de “insanlık tarihinin büyük bir bölümünde itaatin erdemle, itaatsizliğin de günahla özdeşleştirilmesi” olduğunu söyleyerek itaat olgusunun ahlâki ve toplumsal yönlerine de dikkat çeker (Fromm, 1987: 10-15).

Katılımcı görüşlerine benzer şekilde, itaat etme sebeplerini şöyle sıralayanlar da vardır. İnsan otoriteye itaat ederek kendini bireysel ve toplumsal olarak güvende hisseder. İtaat, insanı karar alma zorunluluğundan ve bu sürece bağlı tercih ve sonuçların sorumluluğundan kurtarır. Otoriteye itaat etmemek/karşı gelmek, insanın hata yaptığı hissine kapılmasına sebep olabilir. İtaat ederek hem yalnızlık hissinden hem de hata yapma korkusundan kurtulunur (Aydın: E.T. 07.02.2020).

Bazı gençlerin “rahatımız için, kolayımıza geldiği için itaat ederiz” şeklinde dillendirdikleri husus konuyla ilgili çalışmalarda “konformizm” kavramıyla ele alınmıştır. Frédéric Gross, kişinin itaat ederek karar verme yetkisini üzerine almadan, eylemlerinin yazarı değil basit bir aracı olduğundan bahseder ve bu gerekçeyle yaptıklarının sorumluluğundan sıyrılmasının oldukça konforlu bir durum olduğuna dikkat çeker (Gross, 2020: 36-37). Şu katılımcımızın ifadeleri tam da bu duruma işaret eder niteliktedir: *“Bir otoriteye itaat etmek onun söylemlerine emirlerine uymak son derece zahmetsiz ve kolaydır. Her konuda kendini kolaya atan ve daha fazla uğraşmaktan kaçan insanoğlu bir otoriteye itaat ederek kendi düşünme zahmetini ortadan kaldırır. Otorite her konuda düşünür ve bireye emri verir birey bu konuda kendi düşünme*

yetilerini yormaz, bu konuda geçeceği arayışta gireceği psikolojik değişimlerden kurtulur ve daha mutludur.”²⁶

Yakın dönem düşünce tarihimizin önemli isimlerinden Nurettin Topçu itaat yerine “sosyal konformizm ve uysallık” kavramlarını kullanır ve meseleye çok farklı bir bakış açısıyla, itaatin karşıtı olarak kullandığı isyan çerçevesinden ve tasavvufi bir pencereden bakar. İsyân, iradenin kendi içinde bulunduğu şartlara boyun eğmeyip, bir başkaldırı olmak bakımından hareket (action)’tir. Düşünce ve inanç da harekettir; hatta bilgi harekettir, çünkü süjenin objeye (benliğin eşyaya) aktif şekilde katılması, onu kendine mal etmesi anlamında, o da hareket olmaktadır. Hürriyet harekettir; çünkü hürriyet, insanın kendi eliyle eşyayı ve kendisini değiştirmesi demektir. Hareket olmadan bu değişim mümkün değildir. İşte bütün bunların çerçevesinde ve en az bunlar kadar isyan hareketidir. Topçu’ya göre, insanın ferdiyetini ortadan kaldıran her şey iradenin esareti anlamına gelir. Bu anlamda kendi tabiatımız, kibir ve gururumuz, bizi hareketsiz kılan sosyal dayanışma, bizim kendine körü körüne itaatimizi isteyen toplum, hepsi de bizi esir eden kuvvetlerdir. İrade, bütün bunlarla mücadele etmek için adeta kendi başına yetersizdir. İrade bu yetersizliğine son vermek için ferdiyeti kurban etmeyecek şekilde, çevresinde halka halka gelişen otoriteyi ister. Bu zincirin ilk halkasında aile, son halkasında ise, mutlak otoriteden ibaret ilahi iradeye iştirak vardır (Topçu, 1995: 15-19).

İtaat davranışı literatürde, kişilik özellikleriyle de irtibatlandırılmıştır. İnsanlar aynı toplum içinde yaşasalar dahi kişilik özellikleri sebebiyle farklılık gösterebilirler. Bu farklılıklar da onların itaat davranışını etkileyebilir. İtaatte etkili olan kişilik özelliklerini şöyle sıralayabiliriz (Yükselbaba, 2017: 265-266):

a) Benliğin Tesiri: Kişinin benliğindeki bireyci ve ilişkisellik yönlerinden hangisinin daha önde olduğu, itaatini etkileyen bir özelliktir. İlişkisel yönün ön planda olduğu kimseler gruptakilerin görüşlerine daha çok önem verdikleri için grup kurallarına ve değerlerine daha çok riayet ederler. Buna karşın, bireyci yönleri ön planda olanlar, kendi düşünce ve prensiplerini daha önemli

²⁶ E/Tıp-2.

gördükleri için başkalarının ne düşündüğü meselesiyle pek ilgilenmez ve itaat etme ihtiyacı hissetmezler.

b) Birey Olma İhtiyacının Tesiri: Bazı insanlar, onları diğerlerinden ayıran karakteristik hususiyetlerini korumak için gayret gösterirler. Sosyal psikoloji deneyleri, bu özellikteki bireylerin daha az itaat ettiklerini ve aykırı davranışlarda bulduklarını göstermektedir.

c) Kişisel Kontrol İsteğinin Tesiri: Bazı kişiler, davranışlarının kendi kontrollerinde olduğunu göstermek için sosyal etkinin tesirinde kalmayıp uyma ve itaatte bulunmayabilirler. Bazen de bireyler, davranışları üzerinde kontrolleri olduğunu hissetmek için sosyal etkiye karşı, uyumsuz davranışta bulunabilmektedirler. Konuyla ilgili deneyler ve geliştirilen psikolojik direnme kuramı, bu özellikteki kişilerin grup baskısına daha dirençli olduklarını ortaya koymuştur.

d) Yetkin Olmanın Tesiri: Birey bulunduğu toplulukta, kendini diğer insanlardan daha yetkin ve uzman görüyorsa itaat ve uyma davranışı göstermeyebilir.

e) Cinsiyetin Tesiri: Yakın zamanlarda yapılan araştırmalar, uyma ve itaat davranışında cinsiyetin önemli bir faktör olmadığını göstermekle birlikte, kadınlar üzerindeki grup etkisi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan itaat davranışının erkeklerinkinden daha fazla olduğu belirtilmiştir.

Bu özelliklere ilaveten araştırmalar sonucunda, itaat ve uyma davranışı gösteren bağımlı deneklerin, *“aşâğılık duygusu, katı ve aşırı benlik kontrolü ve otoriteryen”* tutumlara sahip oldukları, itaat/uyma davranışını göstermeyen bağımsız deneklerin ise *“entelektüel etkinlik, ego gücü, liderlik yeteneği ve sosyal ilişkilerde olgunluk”* gibi özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Yukarıda belirtilenler dışında derin araştırmalarla uyan (bağımlı) deneklerle, uymayan (bağımsız) denekler arasında başka farklılıklar da saptanmıştır: Bağımsız deneklerin, özelliklerine; bağımlı deneklerin ise tutumlara daha fazla sahip oldukları görülmüştür (Kağıtçıbaşı, 1985: 45-47). Erken dönem psikoloji çalışmalarında, kişilik özelliklerinin bireyin davranışını direkt olarak belirlediği görüşü ortaya konmuşsa da sonraki

çalışmalarda, bu özelliklere ilaveten ortamın ve çevresel faktörlerin de dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. İtaat davranışını gereği gibi anlayabilmek için kişilik özelliklerini tespit etmek önemli olmakla beraber yeterli değildir. Bu mikro etkinin dışına çıkılarak sosyal çevre ve kültürün etkisi de saptanmalıdır. Hatta kültürden kültüre uyma davranışı değişebileceğinden, meselenin kültürlerarası bir boyutta da ele alınması gerekir (Kağıtçıbaşı, 1985: 78-79).

Görüldüğü üzere, katılımcılarımızın “insanın niye itaat ettiğine dair” açıklamaları alan yazındakine uygun olarak hem bireysel hem de toplumsal izahları içermektedir.

2.4. Nasıl Bir İtaat

İtaat davranışının arkasında yukarıda anlatılan psikolojik ve sosyolojik gerekçelerin olduğunu gördük. Gençlerin itaatin çerçevesi ve sınırlarına dair nasıl bir algılarının olduğunu anlamak üzere kendilerine, “Mutlak itaat mi, sınırlı bir itaat mi? Birine ya da bir kuruma itaat ettiğinizde özgürlüğünüzün sınırlandığını düşünüyor musunuz? Ve Birine itaatinizde hangisi daha etkilidir? (Karizmatik olması, geleneksel olması yasalara uyması gibi)” sorularını sorduk.

Mutlak itaat mi, sınırlı itaat mi sorusuna katılımcıların tamamı “sınırlı itaat” cevabını vermiştir. Bazıları buna “Hiçbir otorite kusursuz ve tam değildir”²⁷; “Sınırlı bir itaat. Başkalarına zarar vermemek adına toplumla birlikte yaşadığımız için güvenlik ve düzen adına getirilen otoriteye veyahut dinde yaşanmaması gereken sapmalara sınırlı itaat kabul edilebilir”²⁸ tarzında açıklamalar ilave etmiştir. Katılımcıların tamamına yakını mutlak ve sınırlı itaat konusundaki düşüncelerini, Allah ve diğerleri, Yüce varlıklar ve dışındakiler, dinde ve diğerlerinde ve dünya ve ahiret gibi ayrımlarla belirtmişlerdir. Birkaçı şöyledir:

“Bu sorunun dünya ve ahiret için 2 farklı cevabı var bence. Allah’a itaat mutlak olmalı. Çünkü kendisi mutlak bir varlık. Sonu olmayan ve sınırsız kudret sahibi bir varlığa sınırlı itaat etmek akıl karı değil. Zaten kudret sahibi Allah bizden İslam’ı tercih ederek

²⁷ K/Sinema ve Televizyon-2.

²⁸ K/Psikoloji-4.

itaat etmemizi istiyor. İslam'ın kelime anlamı teslim olmaktır. Dünya için ise sonu olan varlıklara mutlak itaat akıl karı değil. O yüzden dünyalık varlıklara aşırı itaatın pek bir anlamı yoktur".²⁹

"Mutlak itaatın sadece yüce ulu bir varlığa olması gerektiğini. İnsanların oluşturduğu otoritelere itaat ederken her zaman sorgulama içinde olmamız gerektiğini düşünüyorum".³⁰

"Din konusunda mutlak itaat, benim için. Diğer tüm konularda sınırlı itaat. Kendi erdem ve değerlerimiz, etik anlayışımıza ters gelen bir konuda sonucu ne olursa olsun itaat etmemeli ve yoldan sapmamalıyız diye düşünüyorum. Allah dışında, etik anlayışına ters gelen bir konuda herkese itiraz edebileceğimi, yeri gelince sesimi gür çıkarabileceğimi biliyorum, eminim ve daha önce yapmışlığım var."³¹

Yukarıdaki soruyu biraz daha özelleştirerek kanaatlerinin davranışlarına nasıl aksettğini anlamak amacıyla *"Koşulsuz olarak itaat ettiğiniz biri/birileri/kurum/kurumlar var mıdır"* şeklinde sorduk. Aldığımız cevaplar üsttekilerle tutarlılık gösterir şekildedir. Birkaçı *"...koşulsuz itaati doğru bulmuyorum..."*, *"...koşulsuz itaati kabul etmiyorum",³² "İtaat kavramına inanmıyorum" "... takım bile tutmam"* diyerek koşulsuz itaat ettikleri biri veya kurum olmadığını belirtmişlerdir. Diğer bir grup, sınırlarını net bir şekilde çizerek *"Yaradan dışında yok",³³ "Allah'tan başka hiç kimseye koşulsuz itaat etmemeliyim..."³⁴ "Koşulsuz olarak Allah ve Rasulü haricinde itaat etmem",³⁵ "Herhalde bir tek Peygamber efendimiz aklıma geliyor..."³⁶ "Dini inançlarıma bağlıyım. Tüm ibadetlerimi yerine getirmesem de koşulsuz sevgi ve inanç taşıyorum. Onun dışında aileme dahi koşulsuz itaat etmiyorum."³⁷* diyerek meseleyi dini alan vurgusuyla

²⁹ E/Elektrik-Elektronik Mühendisliği-2.

³⁰ E/İşletme-4.

³¹ K/Mimarlık-4.

³² E/İktisat-2

³³ K/Sinema ve Televizyon-2.

³⁴ E/Elektrik-Elektronik Mühendisliği-2.

³⁵ K/İlahiyat-3

³⁶ E/Fen Bilimleri-Yüksek Lisans

³⁷ K/Mimarlık-4

ele almışlardır. Bir katılımcı “devlet otoritesi mutlak olarak itaat istediğinden bu örnek verilebilir”³⁸ diyerek koşulsuz itaatini sadece devletle sınırlandırmıştır. Başka biri de koşulsuz itaat alanını biraz daha genişleterek “Dini kanunlar ve anayasa (eleştirebilirim ama bu ülkenin vatandaşı olarak uymakla mükellefim)”³⁹ ifadesiyle din ve devleti birlikte zikretmiştir.

Şu ifadeler de aynı görüşü daha analitik düşünen ve görüşlerini detaylı ve gerekçeli belirten bir katılımcımıza aittir: “Bu soruya dinen ve siyaseten olmak üzere iki şekilde cevap vereceğim. Dinen Allah’ın kitabı Kur’an’a mutlak itaatim söz konusu elbette. Yine Peygamber efendimizi sorgulamaksızın onun yaptığı ve söylediklerine inanmamız ve hayatımıza geçirmeye çalışmamız bir bakıma itaatın göstergesidir. Siyasal açıdan modern devlet çatısı altında yaşıyoruz. Dolayısıyla her şey belli kanunlar çerçevesinde uygulamaya konulmaktadır. Bu konuda da halkın üzerinde otoriter bir güç olarak anayasa ve anayasayı uygulayıcılar olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bir kanunu beğensem de beğenmesem de ceza almamak için uygulamak zorunda olmam bence kuruma itaatın göstergesidir”.⁴⁰

Devlete itaat konusu, felsefe tarihi içinde de ele alınmış ve değişik açılardan tartışılmış bir meseledir. Sözleşme teorilerine kadar devlete itaat dini bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. Sözleşme teorilerinde ise itaat, sözleşmeye uymanın/bağlı kalmanın gerektirdiği bir davranış olarak görülmüştür (Çifçi, 2014: 592). Devlete itaat konusunda üzerinde durulan bir husus da “fiiliyatta insanların devlete mutlak itaat etmesinden hareketle devlete itaatın bir yükümlülük olduğu sonucunun çıkarılamayacağı” mevzuudur. İnsanlar devlete, itaat etmediklerinde uygulanacak cezalardan korktukları için itaat edebilirler; kanunların kendilerinin de benimsediği prensiplere uygunluğu sebebiyle itaat edebilirler ya da diğerleri itaat ederken kendilerinin de itaat etmemesini doğru bulmadığı için itaat edebilirler (Erdoğan: E.T. 28.12.2020).

³⁸ E/Hukuk-2.

³⁹ E/PDR-1.

⁴⁰ K/Felsefe ve Din Bilimleri-Doktora.

Gençlerin itaatle özgürlük arasındaki ilişkiye nasıl baktıklarını bilmek itaatin çerçevesini daha net belirlemek açısından faydalı olur kanaatle kendilerine, "Birine ya da bir kuruma itaat ettiğinizde özgürlüğünüzün sınırlandığını düşünüyor musunuz?" sorusunu sorduk. Gençlerin yaklaşımları "kayıtlı bir kısıtlamada" yoğunlaşıyor: Şöyle ki kimi "Eğer itaat ettiğim kişi ya da kurum bana bir şeyler katıyorsa ya da ben onlara bir şeyler katmaktan mutluluk duyuyorsam özgürlüğümün kısıtlandığını düşünmem aksine bundan zevk alırım fakat istemediğim halde itaat ediyorsam özgürlüğümün kısıtlandığını zamanımın boşa harcandığını düşünürüm".⁴¹ "...Eğer bu kurum belli kurallar ve usul çerçevesinde değilse, kuralsızsa, ahlaklı değilse vb. ve benim de itaatim bekleniyorsa; sanki beynimi ve benliğimi o kuruma satmış gibi hissederim. Böyle durumlarda -önem verdiğim şeylerden olan- özgür düşünebilme, sorgulama, hesap sorabilme yani kısaca özgürlüğüm sınırlanır."⁴² "...Bireyden bireye kurumdan kuruma değişir."⁴³ "Eğer itaat ettiğim şey benim istemeyerek yaptığım birşeyse evet."⁴⁴ Hem seçilmiş ifadelerden hem de buraya alamadığımız örneklerden anlaşıldığı üzere, itaatin özgürlüğü sınırlandırıp sınırlandırmadığı, özgürlükten ne anlaşıldığına, kime, ne için ve nasıl itaat edildiğine göre değişmektedir.

Katılımcılar arasında, itaatin kayıtsız bir şekilde özgürlüğü sınırlandırdığını düşünen ve bunu net bir şekilde ifade edenler de bulunmaktadır: "Aşırı derecede kısıtlanmış, ezilmiş hissederim. İçimdeki potansiyeli ortaya koymama engel oluyor böyle durumlar."⁴⁵ "Kesinlikle itaat tutsaklığı da yanında getirecektir. Kendim yakından tanıdığım bir örnek vereyim bir tanıdığım kendi oğlunun nişanına ait olduğu tarikatta izin verilmediği için katılamadı."⁴⁶ "...Bir otoriteye itaat edince özgürlüğümü kısıtlanmış hissederim. Elbet bu otoritenin bana dayattığı ve benim zorla

⁴¹ K/Metalurji ve Malzeme Mühendisliği-1.

⁴² E/İktisat-2.

⁴³ K/Odyoloji-1.

⁴⁴ E/Kontrol ve Otomasyon Mühendisliği-1

⁴⁵ K/Tıp-5.

⁴⁶ K/Psikoloji-4.

yapacağım şeyler olacaktır. Ve özgürlük istediğimizi yapmak değildir. İstemediğimizi yapmamaktır.”⁴⁷

Tersi bir yaklaşımla, sayıları az da olsa itaatın özgürlüklerini kısıtlamadığını düşünenler de vardır: “...Düşünmem. İtaat kavramının aynı zaman da aidiyetlik duygularını arkasında barındırdığı hissettiğim için, bir yere bir şeye ait olmak hissi beni rahatsız etmez. Yani benim özgürlüğümü aidiyetlik sınırlandırmaz.”⁴⁸ “...İnsan gerçeği kendi aklıyla bulabilir. Kendi aklıyla bulamadığı tıkanıp zamanlar da olabilir çünkü hepimiz aciz varlıklarız. İşte böyle durumlarda belli kişi veya kurumlardan akıl alma suretiyle olan itaat sonucunda kişi ne yapacağını bilir, bundan sonraki hayatını da bu minvalde şekillendirebilir. Böylelikle bir daha aynı duruma düşmekten korkmaz nasıl davranacağını bilir ve korkularından sıyrılarak özgür olur. Kısaca burada bahsettiğim şekilde itaat, tutsaklık değil özgürlüktür.”⁴⁹

Bir katılımcı da düşüncesini neye itaat edildiğine bağlı olarak açıklar ve şunları söyler: “İtaat edeceğim kişi Yaratan ise özgürlüğümün kısıtlandığını düşünmem aksine bu güven duygusu verir bana, yalnız ne şekilde itaatimi sunduğum, önemli bir husus bence. Bu bir kurum ise itaat şeklini saygı ve sorumluluk olarak algıladığımdan bunu özgürlük kısıtlaması olarak görmem ancak bağlı olacağım kurum inancım ve bakış açım aykırı ise burada özgürlük kısıtlaması söz konusu olmaya başlar.”⁵⁰

Eric Fromm, itaat- özgürlük ilişkisine, özgürlük ve itaat etmeme yeteneğinin birbirlerinden ayrılamaz olduğu noktasından bakar. Fromm, bir kimse ancak kendi adına duyma ve düşünme yeteneğini kazanarak gelişir ve o zaman güç sahiplerine karşı gelip “hayır” diyerek itaatsizlik yapar böylece de özgürleşebilir düşüncesindedir. Birine hayır diyebilmek için her şeyden önce özgür olmayı istemek gerekir. Diğer taraftan itaat etmemek için de “özgürlük şarttır” diyerek işin içinden çıkmanın hiç de kolay olmadığını vurgular (Fromm, 1996: 43-54).

⁴⁷ E/Tıp-2.

⁴⁸ E/Fen Bilimleri-Yüksek Lisans.

⁴⁹ K/İlahiyat-3.

⁵⁰ K/Sinema ve Televizyon-2.

İtaat-özgürlük ilişkisine değinen başka biri H. Arendt'tir. Arendt'in görüşlerini daha önce bahsi geçen Eichman davası özelinde ele alan çalışmalarda, özgürlüğe adaletin sağlanması bağlamında değindiğini ve özgürlük olmadan adaletin sağlanamayacağı, körü körüne itaatın de adaleti görmeye engel teşkil edebileceği görüşünde olduğunu belirtirler. Bu bağlamda Nazi düzeni için emir verenlerin ve sadece verilen emirlere itaat edip milyonlarca insanın ölümüne sebep olanların, zayıf ya da güçlü olabilecekleri ama asla özgür olmadıklarını belirtirler (Erdem: E.T. 14.02.2021).

Gençlerin itaat/itaatsizlik davranışlarında hangi unsurların daha etkili olduğunu ortaya çıkarabilmek amacıyla kendilerine "Birine ya da bir kuruma itaat edip etmemenizi belirleyen unsurlar nelerdir?" şeklinde bir soru sorduk. Birkaç ön görüşmede gençlerin " tam anlayamadım ne gibi yani?" demesi üzerine soruya "din kuralları, hukuk, gelenek, ahlâk, vicdan, ehliyet-liyakat, güven duymak vb." açıklamasını ilave ettik. Gençlerin birçoğu, güven unsuruna vurgu yapmıştır. Bunun dışında hukuk, ahlâk, ehliyet, liyakat ve vicdan ve saygı ayrı ayrı veya beraber dile getirilen unsurlardandır. Din kurallarına, iki genç, farklı iki noktadan bakarak değinmiştir. Biri, "*Bir faniye itaatimi (birkaç istisna dışında) din kuralları belirlemez. Din kuralları burada sadece Allah'a itaat alanında geçerlidir bence...*"⁵¹ derken başka bir katılımcı ise, "*... din kuralları temeldir. Zaten bu, diğer bütün etmenlerin -gelmesi gerektiği kadarını- beraberinde getirir.*"⁵²

Konuyu biraz daha daraltarak ve Max Weber'in otorite tiplerinden hareketle gençlere şu soruyu yönelttik: "Birine itaatınızda hangisi daha etkilidir? Karizmatik olması, geleneğe bağlı olması, kanunlara uyması gibi." Bilindiği üzere Weber geleneksel, karizmatik ve yasal olmak üzere üç otorite tipinden bahseder. Bunlar hem hakimiyetin dayandığı meşruiyet kaynağını hem de buyuran ile o buyruğu yerine getiren yani itaat eden arasındaki ilişkinin niteliğini belirler. Geleneksel otorite, kutsallaştırılarak kabul ve itaat edilen geleneklere dayalı

⁵¹ E/İktisat-2.

⁵² E/İlahiyat-4.

otoritedir. Bu yolla gerçekleştirilen itaat, resmi değil geleneksel kabullerle tanımlanmış bir itaattir. Karizmatik otorite, sıra dışı ve tanrı vergisi özellikleri sebebiyle, bir kişiye duyulan hayranlık ve güvenle ortaya çıkan mutlak bir itaattir. Yasal otorite, kanunların meşruiyetine dayanan ve rasyonel kurallara bağlı bir otoritedir. İtaat edilmesi istenen, kişiye bağlı olmaksızın çerçevesi kanunlarla belirlenmiş bir düzendir (Weber, 1986: 81; Senett, 1992: 28; Esgin, 2013: 96).

Katılımcılar birine itaatlerinde daha ziyade, “kanunlara, kurallara uyması”nın etkili olduğunu ifade etmişlerdir. İki katılımcı cevaplarını sorudaki maksadımıza uygun düşecek şekilde Max Weber’e vurgu yaparak şu açıklamalarda bulunmuşlardır: *“İtaat edeceğimin akılcı, rasyonel, bilimsel ve matematiğe bağlı olmasını isterim. Kısaca M. Weber’in sınıflamasından(günümüz şartlarını da göz önünde bulundurarak) yasal-akılcı otorite tipine uygun gözüküyorum.”*⁵³ *“Sanırım burada Max Weber’in tanımladığı üç otorite tipi söz konusu... bunun üzerine düşündüm ve sanırım benim için kanunlara uyması en önemlisi çünkü diğer iki modelde sorgusuz, koşulsuz güven söz konusu...”*⁵⁴ İki katılımcı karizmatik olmasını ön planda tutarken iki kişi de geleneğe bağlılığa önem vermiştir. Bunlardan biri geleneği geniş bir biçimde alarak şöyle demiştir: *“Geleneğe bağlı olması (kastettiğim “geleneğe” kavramı kanunu, töreyi, örfleri ve kültürün diğer öğelerini de kapsıyor.”*⁵⁵ Başka biri ise konuyu itaat edilen alana göre değerlendirerek bir ayırım yapmıştır: *“Dinen ... karizmatik olması etken olmuş oluyor benim için. Siyasal açıdan da rasyonel olması yani kanunlara uyması diyebilirim.”*⁵⁶ Birkaç kişi de soruda sıraladığımız unsurlardan farklı olarak itaat ettiği kişilerde “sevgi, güven, düzgün karakter, fikrine uygunluk” gibi özellikleri aradıklarını belirtmişlerdir.

⁵³ E/İktisat-2

⁵⁴ K/Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler-2.

⁵⁵ E/PDR-1.

⁵⁶ K/Felsefe ve Din Bilimleri-Doktora.

2.5. İtaat ve Din

Çerçevesi, yüce/aşkın/ilahi varlığa kayıtsız şartsız boyun eğmeyle belirlenen din, itaatin merkezi rol oynadığı alanların başında gelmektedir. İnsanın iç dünyasında, gönülden tasdik, bilerek ve isteyerek teslim olmayla başlayan iman, dış dünyaya itaat yoluyla akseder ve inanç, ibadet ve sosyal hayat açısından önemli bir motivasyon kaynağı haline gelir (İmamoğlu, 2004: 130). Özellikle ilahi üç büyük dinde itaatle ilgili hususlar büyük önem taşımaktadır.⁵⁷

Konuyu İslam özelinde ele aldığımızda, Kur'an-ı Kerim'de kimlere itaat edilmesi gerektiğinin bildirildiği hususuna değinmek gerekir. İnsan evvelâ Allah'a mutlak itaate çağrılmaktadır. Allah'a itaatin gerçekleşmesi, ilahi vahye muhatap olarak O'nun emirlerini insanlara bildiren ve kendi yaşantılarıyla örnek olan peygamberler aracılığıyla gerçekleşeceğinden ikinci sırada peygambere itaat gelmektedir. Kur'an'da Allah ve Resulü ile birlikte itaat edilmesi emredilen diğer bir unsur, ülü'l-emr denilen ve Müslüman toplumun değerlerini paylaşan yöneticilerdir. Yöneticiye itaat, toplum düzeninin ve adaletin sağlanması bakımından dinî bir yükümlülük olarak addedilmiştir. Yöneticiye itaatin çerçevesi "maruf" prensibi ve "Yaratana asi olunacak yerde yaratılmışı itaat yoktur" kriteriyle belirlenmiştir. İslam dini, aile içi ilişkileri düzenlemeye ilişkin koyduğu kurallar bağlamında, anne babaya itaati de emretmiştir. Bunlara ilaveten büyüklere, eğitim öğretim faaliyetinde bulunan hocalara ve ilim adamlarına itaat de İslam geleneği içinde yer alan hususlardandır. Kur'an-ı Kerimde kâfir ve münafıklar başta olmak üzere, itaat edilmemesi istenen kişi ve gruplardan da bahsedilir. (Alper, 2001: 444-445).

İslamî literatürde itaatle ilişkili kavramlardan biri ittibadır. Bu iki kavram "uymak" anlamında benzerlik gösterse de itaat, emir verme yetkisine sahip birine/kuruma uymayı içerirken ittiba ise, kişi ya da kurumun esaslarını uygun bularak benimseyerek uyma anlamı taşır. Bu yönüyle baktığımızda itaat, dışsal/hârici bir sebeple, ittiba ise içsel/dahili bir eğilimle uymak demektir. İtaatte

⁵⁷ Yahudi ve Hristiyanlıkta itaat meselesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. (Özkan-Polat, 2016: 144-146).

bir hiyerarşi vardır. Kişinin kendinden üstte gördüğü bir zata, onun emrine/gücüne veya otoritesine boyun eğme söz konusudur. İttibada ise hiyerarşi olmadan/altta veya üstte olmak fark etmeksizin kişinin uygun gördüğü, kabul ettiği ve benimsediği bir şeye/kimseye uyması vardır. İtaat davranışında, çoğunlukla dışsal bir baskı ile boyun eğme söz konusu olsa da bu davranışın içten gelen bir duyguyla tezahür ettiği durumlar da vardır. Bu nokta itaat ile ittibanın kesişme noktasıdır. İslamiyet'te itaat, gücü elinde bulundurana boyun eğme anlamında daha ziyade Allah, Peygamber ve güçlü bir insan gibi zatı olan varlıklar için kullanılır. Buna karşılık ittiba hem Allah, Peygamber, insan ve şeytan gibi zatı olan varlıklar için hem de kible, din, yol, hak, batıl, heva ve şehvet gibi zatı olmayan unsurlar için kullanılabilir (Sadan, 2020: 187-190).

Gençlerin itaat- din ilişkisine yönelik tutum ve davranışlarına geçmeden önce, itaatle yakından ilişkili olması sebebiyle otorite din ilişkisine yönelik yaklaşımlarına bakmakta fayda olduğunu düşünüyorum. Aynı örneklemin kahir ekseriyeti dini hayatlarında sadece Kur'an ve sünneti otorite kabul ettiklerini belirtmiştir. Bunu takiben, kurumsal olması ve gündelik hayattaki sorulara cevap verdiği ve sorunlara çözümler ürettiği için Diyanet İşleri Başkanlığı gelmektedir. Dört halife, mezhep imamı ve bazı tasavvuf çevreleri gençlerin dinle ilgili otorite kabul ettikleri arasında yer almaktadır (Odabaşı, 2020: 198-206).

Katılımcılara daha önceki sorularda biraz daha dolaylı sorduğumuz itaatlerinde dinin etkisi hususunu bu defa doğrudan, "Bireysel veya kurumsal otoritenin dinle ilişkisi, dindar olması/olmaması/dine yakınlığı ya da karşıtlığı itaatinizi etkiler mi?" şeklinde sorduk. Gençlerin konuya ilişkin görüşü çeşitlilik arz ediyor ve hâkim kanaat olarak değerlendirebileceğimiz bir yaklaşımı bulunmuyor. Bir kısmı kesin bir dille "etkilemez" derken bir kısmı "etkiler" diyebilmektedir. Mesela dinî konularda şüphe içinde olduğunu söyleyen bir genç "*Dinle bir bağ kurmadığımdan dolayı etkilemez*"⁵⁸ derken başka biri "*Asla etkilemez. Çünkü evet bir inanca sahip olmayabilir ama dünyanın*

⁵⁸ E/Hukuk-2.

en iyi insanıdır. İyi kalpli yardımsever birisidir. Burada kişinin dininden çok insanlığını kıstas alırım kesinlikle. Asla karşımdaki dinsiz diye bir yargılamada bulunmam. Ki zaten haddime de değil. Mevlana bile ne olursan ol gel demişken benim karşımdaki kişiye dininden dolayı itaatkarlık veya itaatsizlik yapmam söz konusu olamaz.”⁵⁹ şeklinde gerekçeli bir açıklama yapmıştır. Başka birileri, “Dinle ilişkisi beni etkilemez, ancak ki o kurum ya da kişilerin diğer dinlere mensup insanlara davranışının benim için çok önemi var. Eğer diğer dinlere mensup insanlara alt sınıf muamelesi yapıyorlarsa işte o zaman o kurum ya da kişi ile benim de işim olmaz...”⁶⁰; “Etkilemez ve etkilememeli de... Peygamberimizin Kabe anahtarını gayrimüslim birisine emanet etmesi, nasıl bir başkasının dini, dindarlığı Peygamberimizi etkilemediyse bizleri de aynı derecede etkilememeli.”⁶¹ demişlerdir. Gençlerin açıklamalarından anlaşılacağı üzere, dindarlık/dine yakınlık ya da karşıtlık itaat davranışında tek başına yeterli görülüyor. İtaatin hangi konuda olduğu, itaat edilen kişinin /kurumun insani ve ahlâki yönü, liyakati, farklı inanışta olanlara muamelesi veya temel dinî özgürlükleri sağlaması gibi hususlarla birlikte düşünülüyor. Bir katılımcı tam da buna benzer açıklamalarda bulunuyor: “Bir sürü farklı unsur rol oynar etkisi olabilir fakat sadece dinle ilgili olması ya da olmaması tek başına itaatimi belirlemez”.⁶²

Mesele din karşıtlığı noktasında ele alındığında, katılımcılar daha net bir tutum sergilemişlerdir: “Dinimden uzaksa benden de uzaktır. Yakın ise bana da yakındır. Ben Müslümanım hocam. Ateist bir adamın sözüne itibar edebilirim, fakat itaat etmek istemem.”⁶³; “Dine yakınlığı değil ama dine karşıtlığı itaatimi etkileyebilir. Nötr pozisyonda kalması beni etkilemez dinin inanç meselesi olduğunu düşünüyorum fakat dine karşıtlıkta benim koşulsuz inandığım şeye

⁵⁹ K/Hukuk-1.

⁶⁰ K/Tıp-5.

⁶¹ E/Elektrik-Elektronik Mühendisliği-2.

⁶² K(Metalurji ve Malzeme Mühendisliği)-1.

⁶³ E/Fen Bilimleri/Yüksek Lisans.

saldırı varmış gibi geliyor.”⁶⁴ “...Dindar olmak zorunda değil ama din karşısı da olmamalı.”⁶⁵

Dine yakınlığın ya da dindarlığın itaat davranışını çabuklaştırdığını ifade eden de var: “...Otorite olan kişi veya grubun dine yakınlığını da biliyorsam vereceği kararlarda bunu göz önünde bulunduracağına olan güvenle daha itaatkar davrandığımı hemen kabul edebileceğimi söyleyebilirim. Diğer taraftan şöyle bir görüşümde var. Mesela seküler bir ortamda asla bulunmam tarzında katı görüşlerimde yok... Ancak o ortamlarda bulunurken istenilen şeylerin benim dini hayatımla uyuşmaması durumunda itaatim söz konusu olmaz.”⁶⁶

Başka bir katılımcı dinin itaat davranışına etkisini şartlı ve kategorik bir yaklaşımla şöyle dile getirmiştir: “... Dini gösteriş olarak kullanıyor mu diye özellikle bakarım. Dini gösteriş olarak kullanıyorsa, bir yardım yaptıktan sonra boy boy fotoğraf çekiyorsa, bunu bir reklam aracı olarak kullanıyorsa, istediği kadar inançlı olsun itaatimi kırar maalesef. Bunun yanı sıra dindar olmayan bir kurum, insan haklarına, etiğe dikkat ediyorsa, hak yemiyorsa ve adaletliyse, yasalara aykırı bir iş yapmıyorsa pekala itaat edebilirim. Ama dindar olmayan insanlara bir tık şüpheyle yaklaşabilirim...”⁶⁷ Şu ifadeler ise dinin, insani birçok özelliği de beraberinde getirdiği için itaat davranışını etkileyeceğinin altını çiziyor: “Etkiler. Çünkü din bence ibadette değil vicdanda yaşar. Ashında din değil vicdan, adalet ve ahlak etkiler ama bizim dinimiz zaten vicdansızlığı, adaletsizliği ve ahlaksızlığı kabul etmiyor.”⁶⁸

Alandan gelen veriler, dinin gençlerin itaat davranışlarında merkezi bir etkisi olmamakla beraber, kolaylaştırıcı bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Birey ve kurumların dine ilgileri/dindarlıkları, insani unsurlar ve ahlâki prensiplerle birleştğinde gençlerin daha rahat kabul ettikleri anlaşılıyor. Örneklem inançlarına özgürlük alanı tanınmadığı veya karşıtlık

⁶⁴ K/Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler-2.

⁶⁵ E/PDR-2.

⁶⁶ K/Felsefe ve Din Bilimleri-Doktora.

⁶⁷ K/Mimarlık-4.

⁶⁸ K/Psikoloji-4.

sergilendiği durumlarda tepkilerini net bir şekilde ifade ederek kesinlikle itaat etmeyeceklerini belirtiyorlar.

Sonuç

Toplumsal hayatın devamı ve düzeni mevcut sosyo-kültürel normlara ve standartlaşmış davranış kalıplarına uymakla mümkündür. İtaat, sosyal hayatın aile, eğitim, hukuk, siyaset ve din gibi kurumlarında etkili olan bir olgudur. İnsanlık tarihi boyunca, hayırlı bir evlat, başarılı bir öğrenci, üretken bir memur ve iyi bir vatandaş olmak, itaatkâr olmakla ilişkilendirilmiştir. Toplumumuzun kültürel ve geleneksel kodları da böyledir. Tarihi tecrübemiz, itaatin erdem sayılıp ödüllendirildiği, itaatsizliğin ise erdemsizlik addedilip cezalandırıldığına işaret eder. Sosyal genetiğin itaati tasvip eden yaklaşımı ile modernitenin bireysellik, özgürlük ve rasyonelliği teşvik eden çağrıları arasındaki gençler nasıl bir itaat algısına sahipler? Neye/kime, niçin ve nasıl itaat ediyorlar? Tüm bunlarda dinin etkisi nedir? Araştırma esnasında bu sorulara cevap bulmaya çalıştık.

74

Gençler itaati “verilen emri yerine getirme, boyun eğme, kurala uyma” gibi dar anlamıyla algılamakta ve toplumsal düzenin devamı için gerekli görmektedirler. Neye/kime, nasıl ve niçin itaat ettikleri alanlara göre farklılık arz etmektedir. Ailede ve sosyal ilişkilerde sevgi ve güven temelli bir itaat algıları vardır. Eğitim ve iş hayatlarında uzmanlığa ve bilgiye duyulan saygı ve güven çerçevesinde bir itaat öngörmektedirler. Siyasi alandaki itaat algıları ise cezalandırılmamak esasına bağlı bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Gençlerin eğitim ve çalışma hayatlarındaki itaat algıları enformatik, hukuk ve devlete yönelik itaat algıları ise normatif etkiyle şekillenmiştir. Bilgi ve uzmanlıklarına güvendikleri hocaları ya da patronlarına itaat etmeyi tercih etmekte ve gerekli görmektedirler. Buna mukabil yasalara ve devlete itaati, ihtiyaçları dışında, istemeseler de zorunluluk olarak görmektedirler. E. Fromm’un sınıflamasındaki içe dönük itaati benimsedikleri, dışa dönük itaati ise kerhen kabullendiklerini söyleyebiliriz.

Gençlerin itaat algılarında dinin etkisi var mıdır? Sırf dini alanla ilgili olarak gayet net görüşlere sahipler. Allah ve Resul’üne/Kur’an ve Sünnete mutlak ve sınırsız bir itaat gerektiği

noktasında hemfikirler. Ancak, dinin bağımsız bir değişken olarak gençlerin itaat algılarına etki etmediği görülmüştür. Dine hayatında daha çok veren ve kendini dindar olarak niteleyenlerin itaat algısıyla, dine mesafeli hatta karşı olanların itaat algıları arasında dikkate değer bir farklılık bulunmamıştır. Gençler, “dindar/biraz dindar/dindar değil” fark etmeksizin dinî alan dışındaki itaate, eleştirel, sorgulayıcı ve özgürlüklerini kısıtlayan bir gözle bakmaktadırlar. Ayrıca, sadece dindeki itaati sınırsız-mutlak olarak görmekte, diğerlerinde ise ancak sınırlı bir itaati kabul etmektedirler. Gençlerin itaat algılarında, cinsiyetlerinin ve okudukları bölümün etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, kızların söylemlerinde daha duygusal, erkeklerinkinde ise sert ve tepkisel ifadelerin ön planda olduğu görülmüştür.

Bu araştırma, itaati belli bir kesim üzerinden ve bazı yönleriyle ele alma gayretiyle ortaya konmuştur. Geniş sosyal tabanlı ve çok boyutlu bir olgu olan itaatin daha iyi anlaşılması için daha kapsamlı ve interdisipliner çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Adorno, T. W.-Else Frenkel T. (E.T. 27.02.2021). *The Authoritarian Personality*.
http://www.ajcarchives.org/AJC_DATA/Files/AP1.pdf.
- Adorno, Theodor W (2013). “Boyun Eğme”. (Çev. Kaya Şahin). *Defter Dergisi*, C. 12, S. 37, s. 134-139.
- Akdemir, Furat (2013). “Kur’an’da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti”. *Kelam Araştırmaları*, C. 11 S. 1, s. 425-442.
- Alain (1999). *Politika*. (Çev. Birol Emil). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Alper, Mahir (2001). “İtaat”. *İslam Ansiklopedisi*. C.23. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 444-445.
- Arendt, Hannah (1977). *Eichmann In Jerusalem*. United States of America: Penguin Books.

- Arslantürk, Zeki (2011). *Uygulamalı Sosyal Araştırma*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Artan, İnci Erdem (2005). *Üniversite Gençliği Değerleri: Korkular Umutlar*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Asch, Solomon E (E.T. 18.02.2021). *Opinions and Social Pressure*. Asch-1955-Opinions-and-Social-Pressure.pdf (lu.se).
- Aydın, Hasan (E.T. 02.07.2020). Otorite, İtaatsizlik ve Entelektüeller.
<http://www.egitirim.gen.tr/tr/index.php/arsiv/sayi-41-50/sayi-44-ekim-2014/479-otorite-itaatsizlik-ve-entelektueller#:~:text=Otoriter%20v>.
- Aydınalp, Halil (2011). *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Bayyığıt, Mehmet (2011). *Gençlik ve Din*. Konya: Yediveren Kitap.
- Bilgin, Nuri (1995). *Sosyal Psikolojiye Giriş*. İzmir: İzmir Kitaplığı.
- Ceylan, Yasin (2008). “İtaat, Bilinç ve Şüphe”. *Hasan Ünal Nalbantoğlu’na Armağan* (Ed. Adile Arslan Avar, Devrim Sezer). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 543-549.
- Çınar, Aliye (2006). “Kimin Otoritesi? Hangi Otorite?”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1, s. 233-246.
- Çifçi, Osman Zahid (2014). “Devlete İtaatin Sınırlarını Dine Göre Belirleyen Farklı Kültürlerden İki Eserin Karşılaştırması”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9, S. 5, s. 591-606.
- Diş, Sebile Başok (2017). “Kötülüğün Sıradanlığı Karşısında Özerk Birey”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, s. 180-200.
- Erdem, H. Haluk (E.T. 18.03.2021). “Hannah Arendt’in Eichmann Davası Üzerine Düşünceleri”.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/803695>.

- Erdoğan, Mustafa (E.T. 28.12.2020). "Devlete İtaat Mutlak Bir Yükümlülük Müdür?". <https://oad.org.tr/blog/devlete-itaat-mutlak-bir-yukumluluk-mudur77>.
- Esgin, Ali (2013). "Otoritenin Sosyolojisi: Otoriteye İtaatin Ya da Otorite Bağımlılığının Sosyolojik Anlamları". *Sosyologca*, S. 5, s. 91-112.
- Eyüpoğlu, Osman - Usta Niyazi (2019). "İtaat Kavramının Gereklere Açısından Kur'an'ın Eleştirel Düşünceye Bakışı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, C. 2, s. 347-378.
- Freedman, J. L. - D. O. Sears (1989). *Sosyal Psikoloji*. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Freeman, M. D. A (E.T. 11.03.2021). Milgram's Obedience to Authority - Some Lessons for Legal Theory. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/BF03186627.pdf>.
- Fromm, Erich (1996). *Barışın Tekniği ve Stratejisi*. (Çev. Fevzi Emir - Kaan H. Ökten). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, Erich (1987). *İtaatsizlik Üzerine*. (Çev. Ayşe Sayın). İstanbul: Yaprak Yayın Pazarlama.
- Gross, Frédéric (2020). *İtaat Etmemek*. (Çev. Zeynep Büşra Bölükbaşı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Güldü, Özgür (2011). Sağ Kanat Yetkenciliği Ölçeği: Uyarlama Çalışması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2 S. 2, s. 27-50.
- Hançerlioğlu, Orhan (1984). *İslam İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl (1993/1413). *Lisanu'l-Arab*, Beyrut.
- İlhan Ayverdi (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbe Altı Neşriyat.
- İmamoğlu, Vahit (2004). "Bağlılık ve İtaat Duygusuna Psikolojik Yaklaşım". *Dinî Araştırmalar*, C. 6 S. 18, s. 129-139.

- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1985). *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Kelman, Herbert C (E.T. 09.03.2021), *Compliance, identification, and internalization three processes of attitude change*. <https://www.jstor.org/stable/172844>.
- Kirman, M. Ali (2005). *Din ve Sekülerleşme Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Ankara: Karahan Kitabevi.
- Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhaya - Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Milgram, Stanley (E.T. 18.02.2021), *Behavioral Study Of Obedience*. <https://pdfs.semanticscholar.org/29e4/8c1365346fc67137423a016096622ac6a215.pdf>.
- Milgram, Stanley (2015). *Deney: İnsanın Gerçek Doğasını İfşa Eden Deney*. (Çev. Melis Olçum - K. Uğur Tüfekçi). İstanbul: Kafe Kültür Yayınları.
- 78 Milgram, Stanley (E.T. 08.03.2021). *Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority*. <http://psyc604.stasson.org/Milgram2.pdf>.
- Nietzsche, Friedrich (1989). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. (Çev. Ahmet İnam). İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Odabaşı, Fatma (2020). Üniversite Gençliğinin Otorite Algısı ve Din. *İlahiyat Akademi*, S. 12, s. 183-215.
- Odabaşı, Fatma (2016). *Gençlerde Din ve Sivil İtaatsizlik Üniversite Öğrencileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Özkan, Recep - Polat Bayram (2016). "İtaat Kültürü ve Din". *ZfWT*, C. 8 S. 3, s. 139-149.
- Sadan, Hamza (2020). İtaat ve İttiba Kavramlarının Anlamsal Çerçevesi ve Kur'an'da Kullanımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, s. 177-204.
- Sakallı, Nuray (2001). *Sosyal Etkiler: Kim Kimi Nasıl Etkiler*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Sennett, Richard (1992). *Otorite*. (Çev. Kamil Durand). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şerif, Muzaffer - Şerif, Carolyn W (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş*. (Çev. Mustafa Atakay - Aysun Yavuz). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- T.D.K (E.T. 11.04.2021). *İtaat*. <https://sozluk.gov.tr>.
- Topçu, Nurettin (1995). *İsyan Ahlakı*. (Çev. Mustafa Kök - Musa Doğan). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Turkoza, Gökhan - Bilge Aksayb (E.T. 27.02.2021), *Örgüt Otoritesine İtaat: Dezoort ve Roskos-Ewoldsen'in İtaat Ölçeği'nin Uyarlanması*. <https://www.berjournal.com/tr/submissiveness-to-organizational-authority-adaptation-of-dezoort-and-roskos-ewoldsen-scale>.
- Weber, Max (1986). *Sosyoloji Yazıları*. (Çev. Taha Parla). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, Ali - Hasan Şimşek (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, Murat (2016). "Sosyal Etki Süreçlerinin 'Tehlikeli Oyun: Dalga' Filmi Bağlamında Değerlendirilmesi". *ZfWT*, C. 8 S. 1.
- Yükselbaba, Ülker (2017). "Milgram Deneyi: Otorite ve İtaate Dair". *İÜHFM*, C. 75, S. 1, s. 227-270.

Ek-1 Görüşme Formu

Takma ad/Rumuz:

Cinsiyetiniz: Erkek

Doğum Tarihiniz:

Üniversite -Bölüm-Sınıf (Lisans/Lisansüstü):

Görüşlerinize "Üniversiteli Gençlerde Din ve Otoriteye İtaat" başlıklı akademik bir araştırma için başvurulmuştur. Başka bir amaçla kullanılmayacaktır. Kimlik bilgilerinize gerek yoktur. Görüşme formuna takma bir ad/rumuz yazmanız yeterlidir. Soruları doğruluk-yanlışlık endişesi taşımadan, konuyla ilgili

görüşlerinizi açık yüreklilikle ve olabildiğince geniş şekilde açıklamak için yol gösterici olarak değerlendirmenizi rica ediyorum. İlave görüş, katkı ve eleştirileniz beni memnun edecektir.

Anlayış ve yardımınız için teşekkür ederim.

İnançlı biri misiniz? Bu konuda tereddüdünüz, şüpheniz ya da sorularınız var mı?

a) Dindarlık bakımından kendinizi nasıl değerlendiriyorsunuz? (Çok dindar/biraz dindar/ dindar değil/ dine ilgisiz/dine karşı/ateist/deist gibi).

b) İbadet eder misiniz? Mesela hangi sıklıkla namaz kılarırsınız? Ramazan orucunu tutar mısınız? Dua eder misiniz?

c) Günlük hayatınızda dini referans alır mısınız? Davranışlarınızda dinin belirlediği kurallara uyar mısınız? Kılık-kiyafet, kadın-erkek münasebetleri, alış-veriş, insan hak ve sorumlulukları, çevreyle (doğa ve hayvanlar) ilişkiler vb. açılardan değerlendiriniz.

1. İtaat kavramından ne anlıyorsunuz?

2. Sizce insan neden itaat eder?

a) Mutlak itaat mi- sınırlı bir itaat mi?

b) Koşulsuz olarak itaat ettiğiniz biri/birileri/kurum/kurumlar var mıdır?

c) Birine ya da bir kuruma itaat ettiğinizde özgürlüğünüzün sınırlandığını düşünüyor musunuz?

d) Birine ya da bir kuruma itaat edip etmemenizi belirleyen unsurlar nelerdir? (Din kuralları, hukuk, gelenek, ahlâk, vicdan, ehliyet-liyakat, güven duymak vb.)

e) Birine itaatınızda hangisi daha etkilidir? Karizmatik olması, geleneğe bağlı olması, kanunlara uyması gibi.

3. Bireysel veya kurumsal otoritenin dinle ilişkisi, dindar olması/olmaması/dine yakınlığı ya da karşıtlığı itaatınızı etkiler mi?

İlave düşünceleriniz varsa buraya yazabilirsiniz.

Ek-2 Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

No	Cinsiyet	Doğum Tarihi	Üniversite	Bölüm	Sınıf
1	Erkek	1999	Medeniyet Üniversitesi	İktisat	2
2	Erkek	1999	İstanbul Teknik Üniversitesi	Kontrol ve Otomasyon Müh.	1
3	Erkek	2001	Marmara Üniversitesi	Psikolojik Dan. ve Rehberlik	1
4	Kadın	1999	İstanbul Teknik Üniversitesi	Metalurji ve Malz. Mühendisliği	1
5	Kadın	2000	Kültür Üniversitesi	Hukuk	1
6	Kadın	1998	Işık Üniversitesi	Mimarlık	4
7	Kadın	1993	İstanbul Üniversitesi	Tıp	5
8	Erkek	1999	Boğaziçi Üniversitesi	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	2
9	Kadın	1998	Medipol Üniversitesi	Psikoloji	4
10	Erkek	1994	Marmara Üniversitesi	İlahiyat	4
11	Kadın	1998	Türk-Alman Üniversitesi	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	2
12	Erkek	1998	Marmara Üniversitesi	İşletme	4
13	Erkek	2000	İstanbul Üniversitesi	Hukuk	2
14	Erkek	1992	Marmara Ü. Fen Bil. Ens.-Yüksek Lisans	Metalurji ve Malzeme Müh.	Tez Dönemi
15	Erkek	2000	İstanbul Üniversitesi	Mütercim – Tercümanlık (İng.)	3
16	Erkek	2000	Medeniyet Üniversitesi	Tıp	2
17	Kadın	1991	Marmara Ü. Sosyal Bil. Enstitüsü –Doktora	Din Sosyolojisi	Ders Dönemi
18	Kadın	1996	Marmara Üniversitesi	İlahiyat	3
19	Kadın	1996	Beykent Üniversitesi	Sinema ve Televizyon	2
20	Kadın	2000	İstanbul Üniversitesi	Odyoloji	1